

KÜYEREL 2009 KONFERANSLARI

“Yeni Sosyal Hareketler ve Sol”

Konuşmacı: **Doç. Dr. Ferhat KENTEL**

Moderatör: **Hüseyin Çakır**

Toplantı Tarihi: 10 Ocak 2009 İstanbul

KÜYEREL
DÜŞÜNCE ENSTİTÜSÜ

Bu kopya Küyerel Düşünce Enstitüsü tarafından
Friedrich Ebert Stiftung'un katkılarıyla hazırlanmıştır.

İçindekiler

Açılış Konuşması / Hüseyin Çakır	5
Doç. Dr. Ferhat Kentel'un Sunumu	9
Soru ve Cevaplar.....	47

Açılış Konuşması

Hüseyin Çakır
(Moderatör)

Küyerel'in "Solda Arayışlar" başlığı altında yaptığı toplantıların 2009 yılı ilk ilk toplantı konusu "Yeni Sosyal Hareketler ve Sol İlişkisi".

Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ferhat Kentel'in sunumu sonrasında bu konuda görüşleriniz ve soru cevapla devam edeceğiz.

Söz Ferhat Kentel'in

Doç. Dr. Ferhat Kentel

S u n u m

Herkese merhaba. Aslında kafamda dönüp dolaşan sol üzerine birtakım problematize edilebilecek konularda dolaşmaya çalışacağım. Onları mümkün olduğu kadar sistematize etmeye çalışacağım ama akabinde ne kadar çok tartışsak o kadar iyi olur, çünkü benim anlatacağım şeylerde bir anlamda bol bol soru var. “Valla bunlar böyledir” diyeceğim hiçbir şey yok neredeyse.

Bir eksenin galiba “sol ve modernlik” çerçevesinde düşünebiliriz. Modern toplum, sanayi toplumu, orada sınıflar, daha doğrusu kapitalizm ve sınıflar ilişkisi ve dolayısıyla modernitenin dönüşümü, kapitalizmin nasıl bir döneme geçtiği, sınıfların ne olduğu üzerine ve bunun içinde solun durumu bir paket olabilir, en azından bir eksen olabilir.

İkincisi solun kendi içinde bir tür belki analiz etme çabası olabilir. Solun kendi içinde derken de orada taşıdığı, toplumsal kesimlerle girmiş olduğu ilişkiler, kendi içindeki bölünmeleri, içinde taşıdığı dinamik veya dinamik olmayan şeyler, cemaat özelliği falan gibi şeyler tartışılabilir.

Üçüncü başlık da, dediğim gibi bunlar çok kaba saba başlıklar ama üçüncü düşünme alanı da şu içinde bulduğumuz dünyada küreselleşme, kamusal-özel ayrımlarının muğlaklaştığı, *yeni sosyal hareketler* diye farklı birtakım paradigmaya, başka bir yere geçmemiz söz konusu; bunlar içinde sol kendini yeniden nasıl tanımlayabilir ve bütün bu yeni dinamikler karşısında en azından ne yapıyor şu anda sol dediğimiz hareketler ve aslında oradan da önündeki potansiyelleri ve tikanıklıkları tartışabiliriz.

Solun Sorgulanması

Bu vesileyle her üç aşamada da solun bir şekilde sorgulanmasını getirir herhalde.

Birinci kalemde başlayacak olursak: Solun tarihsel olarak ortaya çıkması: Her zaman dünyada direniş olduğu, muhalefet olduğu, bazen isyan bazen belki daha basit talepler düzeyinde hep bir değişim arzusu olduğu bilinir; genellikle de mazlumların, altta kalanların, sömürülenlerin, dayak yiyenlerin, şiddet görenlerin vesairesinin her zaman bir isyanı oldu. Spartaküs'lerden dinsel hareketlere kadar böyle durumlar var ama bizim anladığımız anlamda soldan bahsetmek herhalde kapitalizmle sanayi toplumu ile doğrudan ilgili bir şeyden bahsediyoruz.

O anlamda aslında zaten modern toplumla doğrudan alakalı bir kavramdan ve hareketlerden bahsediyoruz. Modern

toplumu uzun uzun ayrıntılarına girmeden, içindeki birkaç ana meseleyi göz önünde tutacak olursak, farklı bir iktidar ilişkisinin ve aslında üretim ilişkileri içinde konumlanan insanların kendi aralarında girmiş olduğu çatışmalı, gerilimli ilişkileri bir kenara koyabiliriz. Evet, daha önceki toplumsal yapılarda, feodal, köleci vs. filan durumlara kıyasla oldukça farklı bir durum söz konusu. Her hâlükârda alt-üst, sömürenler, belki baskı koyanlar var ama kapitalizmde bu oldukça yeni bir yöntem olarak çıktı. Örneğin burada modern devlet analizi gibi bir şey yaparsak, evet ilk burjuvazi, yönetmen Andrzej Wajda “Vaat Edilmiş Topraklar”da onu görselleştirir. Hakikaten orada kollar bacaklar kopar, sonra yerine başka adamı koyarsınız. Bütün o Charles Dickens romanlarında, *Komünist Manifesto*’da anlatılan “Zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan” insanların imgelemi kafamızda var.

Birileri köylerden kentlere akarken zaten her şeyi, hiçbir şeyi olmayan insanların orada kolaylıkla bu çarkın içerisinde neredeyse yeni köleler olarak görmesi söz konusu. Bu dönem tam da o insanların o köle gibi o hayata, sanayi toplumuna giren insanların belki o yüzden zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmadığı için modern topluma paralel olarak güç üzerine konuşan bir toplumsal yapıya karşı seslerini çıkarma potansiyelini doğurdu.

Güçle bir toplumsal hegemonya kurmuş olan burjuvaziye karşı gücün diliyle, çıkarlarıyla konuşan bir sınıf hareketi

başladı sanayi toplumunda ve haklar kazandı. İşte modern toplumun belki de en önemli, en azından şu anda hissettiğimiz, bildiğimiz en önemli özelliklerinden biri orada ortaya çıktı. Burjuvazi tam da mücadeleye paralel olarak ve tabii devlet, modern devlet daha eskiden olan dönemlerden farklı olarak -çok daha mikro teknolojiler diyeceğim- baskı içermeyen, çok daha ikna ederek *dâbil etmek*, gündelik hayatta insanları ele geçirerek kendi çıkarlarının tüm toplumun çıkarları olduğuna inandırdı. Bunu sivilleşme, medenileşme, okul, sosyal dünya, kamusal alanlar vs. ile büyük ölçüde başardı. Aslında bu haliyle efendiye karşı ilk isyan eden sınıf hareketinden farklı olarak, burjuvazinin yeni diline paralel olarak *modernleşen, sivilleşen, ehlileşen, medenileşen* o toplum içinde işçi sınıfı hareketi o modern dili kaptı. Bu iki şey demek, hem bu toplum içinde rakip aktörlerle konuşabilmek, onlarla müzakere edip bir şeyler koparabilme bu iyi bir şey, evet, buradan sonuç elde edildi. Sekiz saatlik çalışma günü hakkı, fabrikada kreş, hafta sonu tatili, ikramiye, emeklilik, sosyal sigortalar, hastanede tedavi... biz bunlara ilerleme dedik ama aynı zamanda tam da buna bağlı olarak madalyonun öbür yüzü bu haliyle de işçi sınıfı o modern kapitalist toplumu radikal bir şekilde sorgulama kapasitesini kaybetti. Sınıf dili zaten burjuvazinin diliydi. Alternatif bir dünya tahayyül eden o sınıf hareketi, siyasal projesinde, programında da zaten o modernlik dili ile evlendi.

Modernleşmek, Aslında Bir Anlamda Ehlileşmek Oldu

Bunu biraz daha deşecek olursak, belki şöyle oldu: Burjuvazi bir taraftan kendi kültürünü, birtakım anlayışını yaygınlaştırırken, en azından o yapı içinde burjuvazinin dilini biz kültürel olarak öğrenirken çok tipik bir modernlik ürünü olarak aslında ekonomik çıkarlarla konuşmayı öğrendik. “Ekonomik çıkarlarımız var, bu ekonomik çıkarlarımızla siyasi olarak konuşabiliriz, siyasi taleplerde bulunabiliriz”i öğrendik. Bütün modern bireyler, modern vatandaşlar bunu ulusal düzeylerde öğrendik. Her ne kadar dünyayla referanslarımız, başka yerlerde benzer şeyler olsa da biz kendi hükümetimizden kendi burjuvalarımızdan, kendi sendikalarımızla burada yaptık. Dolayısıyla galiba bu işçi sınıfı hareketinin genel olarak sosyal sınıf hareketlerinin en önemli paradoksu oldu. Yani birtakım haklar kazanırken, aslında o kazandığı haklarla birlikte aslında sistemi bizzat meşrulaştıran da bir özellik taşıdı. Modernleşmek, aslında bir anlamda ehlileşmek oldu. İşçi sınıfı da bu şekilde ehlileşti. Bu tabii Türkiye gibi yerler ile daha modern, gelişmiş kapitalist ülkelerde aynı şekilde cereyan etmedi. Orada emperyalizmin, sömürgeciliğin vs. o güçlü kapitalist ülkelerin dışarıdan elde etmiş oldukları bütün o artı birikim, zenginlik vs. kendi işçi sınıfının en azından içeri alınmasında, onun tatmin edilmesinde farklı bir boyut kazandı. Dolayısıyla daha periferik, bizim gibi birtakım yarı sanayileşmiş, sanayileşmekte olan falan diye adlandırılan

lkelerde bu tam olarak ehlileme böyle olmadı. Modernlik tam olarak ekonomik çıkarlar üzerine kurulu olarak gerçekleşmedi.

Dolayısıyla Şu andan itibaren galiba ikisini göz önünde tutarak konuŖmak gerekiyor. O zaman Batı'ya baktığımız zaman, Batı'da iŖŖi sınıfı dediğimiz sınıf ve onun hareketi zaten tam da belki bu ele geçirilme süreci içinde kalmadı, yani *artık iŖŖi sınıfı hareketinden öyle siyasal bir projesi olan, birtakım böyle partilerden falan bahsetmek mümkün değil*. Sol diye adlandırıldığımız hareketler zaten hiçbir zaman o sınıfsal hareketlerden de bahsedemiyorlar artık. Ne bileyim, daha fazla bilgisi olan varsa söylesin, ben biraz Fransa'dan biliyorum, tabii bu arada sosyal demokrat partileri, Fransız Sosyalist Partisi, İngiliz İŖŖi Partisi falan gibi Ŗeyleri saymıyorum. Doğrudan her Ŗeyi ile i içe gemiŖ birtakım partileri önemsemiyorum, çünkü zaten iktidara geldikleri zaman bir önceki o sağcı liberal birtakım partilere kıyasla ekonomik anlamda hiçbir Ŗey yapmıyorlar, en fazla göçmen politikaları konusunda belki biraz daha yumuŖak, belki kültürel politikalarda belki birtakım yenilikler öneriyorlar. Daha sol gibi gözüken partiler, meŖhur Jos Bov köylü hareketi lideri gibi Ŗeylere baktığımız zaman sınıfın perspektifi ve onun iktidara giden yolundan ziyade daha farklılaŖmıŖ kesimlerin hem kültürel, hem sınıfsal, belki daha karıŖık, bazen anarŖist birtakım özellikler sunan birtakım hareketler olarak belirginleŖti. Bunlar da en fazla yanlıŖ hatırlamıyorsam sol, Troçkist birtakım partiler. Birkaç

sene önceki seçimlerde yüzde 6, en fazla yüzde 10 gibi oy aldılar. Çok büyük bir başarı oldu ama bunların ne kadar devam edeceği belli olmuyor, çünkü bunlar konjonktüre de bağlı, çünkü o sırada Sarkozy'nin ya da başka alternatiflerin karşısında bu partilere oy veririm seçeneği olabiliyor.

Neyse, bütün bu lafın içinden çıkartabileceğimiz ana meselelerden bir tanesi *modern toplumla özdeşleşmiş klasik sosyal hareketlerin ki en önemli örnek işçi sınıfı hareketi, bir başka örnek ulusal hareketlerden bahsedilebilir*. Bağımsızlık hareketleri, sömürgelerin ayaklanmaları, oradaki ulusal kimlik etrafındaki birtakım hareketleri de bu klasik hareketlere sokabiliriz. Bu klasik hareketler, yani sınıf üzerine konuşulan hareketler fiilen rejimlerle ya da var olan sosyal yapılarla bütünleşerek dillerini kaybettiler. Yazık oldu, ayrı mesele, keşke olmasaydı, olmayabilirdi, ama fiilen böyle bir durum var.

Buradan çıkarak bu hareketler bitti, peki insanların talepleri, arzuları ne oldu? ilk çağlardan beri insanlar bir şeylere direniyor dedik, değil mi? İtiraz ediyorlar, isyan ediyorlar, dolayısıyla isyan da mı bitti? Modern toplum sınıfsız toplumu mu gerçekleştirdi? Marx'ın hayal ettiği ta ileriki zamana mı geliverdik de isyan bitti? Hayır, isyan bitmedi. İsyân devam ediyor, insanlar bir şekilde isyan etmenin yollarını arıyorlar, yani isyan etmiş olmak için değil, sıkıntı var, bir şeyler anlatmak istiyorlar. Galiba işte burada o paradigma değişimi çok önemli: Bir *paradigma kendi kendine değişti*,

biz değiştik anlamında demiyorum ama paradigma sonuç olarak değişti ve biz bu değişen paradigmanın içinde artık isyanımızı sınıfsal olarak anlatamaz hale geldik ya da anlatmaz olduk.

Yeni Sosyal Hareketler

Tarihteki dönüm noktası Avrupa'daki 68. Tabii Türkiye'deki 68'le kesinlikle beraber düşünülmesi gereken bir olay. 1968'de isyan edenler, direnenler, muhalefet edenler kendilerini sınıf değil, kültürel kimlikler vasıtasıyla ifade etmeye başladılar. Kadın hareketi doğrudan sınıfsal değil, toplumda var olan ataerkil yapıların içinde bulunduğu kültürel olarak Kadın şöyledir, erkek böyledir gibi sahip olduğumuz değerlere karşı çıkarak kadın kimliği ve cinsiyet kimliğim üzerinden cereyan etti. Yeşiller veya çevreci hareketler de daha çok yaşam tarzları, sahip olduğumuz yerelliklere, mekânlara, sahip çıkarak, çevrenin tahribine karşı durarak ortaya çıktılar.

şimdi sanayi toplumunun ürettiği bir kültür var, Nazım Hikmet'in "Makineleşmek İstiyorum" şiirini hatırlayın, biz gençliğimizde bayılırdık bu şiire. şimdi düşündüğümüz zaman aslında kabus gibi bir şeydir. "Makineleşmek istiyorum/Makinalaşmak istiyorum/trrrrum!/trak tiki tak!" böyle bir kültüre sahiptik biz modern, kapitalist sanayi toplumu içinde. Öyle bir yere geldik ki baca, duman gibi bir şeyleri

değil, başka şeyleri öne çıkardık; ben bugün soluduğum havayı temiz tutmak istiyorum diyen başka bir kültür beraberinde geldi.

Dolayısıyla galiba şöyle bir şey oldu: Biz fabrikaya giderken sanayi toplumunda fabrikaya giderken patron için Kürt, Alevi, Hıristiyan, Ermeni, Müslüman olmam önemli değildi; ben gidecektim hep beraber vida mı sıkacağız, boya mı yapacağız ne yapacaksak yapacaktık. Patronun benim kültürüme ihtiyacı yoktu ve bu sayede kültürümü bir kenara bırakıp başka bir kültürün içine girdik, kültürsüz belki yerel kültürsüz olan başka bir kültürün, sanayi kültürünün içine girdik. Şu metafor da benim hoşuma gidiyor, biz herhangi bir yerde fabrika bacasının dikildiğini gördüğümüz zaman nasıl düşünmemiz gerektiğini de öğrendik; modern olmak, o fabrikalarla beraber olurdu diye öğrendik; modern olmanın gerekleri budur; kenttir, bacadan çıkan duman bizim için hiç de anormal bir şey değildi. Duman neredeyse bizim gelişmemize paralel bir şeydi. İlk nükleer santraller çıktığı zaman onun dumanları beyaz çıkar ya, o da bir başka şeydir, yani duman bizim neredeyse referansımız oldu.

Fabrika, İşyeriyle Özdeşleşmek ve Kendine Yabancılaşma

Sonuç olarak bütün bu dumanlardan çıkıp bizim artık isyan edemez bir hale geldiğimiz bir dönemde isyanımız,

direnşimiz tam da bütün bunların şimdiye kadar unuttuğu yeraltına inen, gayri meşru olan, “Bunlar özel alanın hikâyeleridir” dediğimiz bütün o premodern, dinimiz, kültürümüz, etnisitemiz bütün bunlar premodernde bırakılması gereken şeylerdi.

Benim için bunun muhteşem, çarpıcı örneği de Ernest Renan’dır. Fransız Devrimi en bariz izlerini bıraktıktan sonra Ernest Renan’ın “Geçmişte ne varsa unutacağız, biz Fransız olmak istiyorsak, her gün yeniden Fransızlığımızı kurmak istiyorsak, unutacağız”... Meğerse unutulmamış. O buzdolabında dondurulmuş bir yerden çıkarak tekrar ısınarak ortaya gelmiş bir şey değil. Bu kültürel talepler modern, kapitalist toplum içinde geldi. Modern toplumun hangi özelliği içinde çıkar ilişkisini bilen, çatışmayı bilen, direnmek denen bir şeyi bilen, efendi gibi bir duruma karşı müzakere, kavga vs. yapabileceğini bilen bir kültürün içinde aslında o alternatif, premodern kültürler konuşmaya başladılar. Sadece böyle bir “isyanın bittiği”nin yanı sıra aynen o karmaşıklığı daha fazla karıştırmak pahasına şunu da söylemek lazım. Richard Sennett okuyanlarınız bilirler, söylediği çok önemli bir şey var: *“Çalışan kesimlerin, işçilerin işyeri ile bağlanma tarzı neydi dediğiniz zaman: Fabrikaya 18-19 yaşında giriyorsunuz, o fabrika size ücret veriyor ve ücretinizde bir miktar kesintiler yapılıyor: Hastane, sağlık, emeklilik... Dolayısıyla ben tipik bir modern olarak sadece o anki çalışmayı değil, çalışma hayatımın sonunu, geleceği de düşünebilen bir varlık halinde oluyo-*

rum.” Yani yarına işçiler Allah kerim durumu değil, ben yarın için yatırım yapıyorum diyorlar.

Ben işçi olarak sadece emekli maaşımla yatırım yapıyorum ya da ikramiyemle. Aslında burjuva gibi yatırım yapıyorum, burjuva da başka bir yerde yatırım yapmak üzere yatırım yapıyor. Baştan aşağı yatırımlarla geleceğe dönük olarak bir hayatın içine giriyoruz. Şimdi işyerinin burada inanılmaz bir özelliği var. Düz işçi olarak giriyorum, bir ustabaşının yanında şu atölyede sonra uzmanlaşıyorum bir gruba geçerek mesleğimin içinde ilerliyorum. Ben tecrübe kazandıkça patron yükseltiyor, çünkü benim birikimim fabrikanın birikimi demek, yani onun birikimi demek, çünkü benim sahip olduğum artık sadece el emeğim değil, sahip olduğum bilgi, tecrübe de bizzat patronun sermayesinin bir parçası. Dolayısıyla ben ne kadar öğrenirsem, patronum için her zaman o kadar faydalıyım.

Devam ediyorum. Kaç sene sonra emekli oluyorum, patron bana hizmetlerimden ötürü teşekkür ediyor. Arkamdan yeni genç nesiller geliyor. Bunun en tipik örneği de herhalde Japonya olmuştur; adeta fabrikayla, işyeriyle bütünleşmek ne kelime, özdeşleşmek aslında aynılaşmak; akşam işten çıktıktan sonra da barda, kafede beraber takılmak, ertesi sabah beraber spor yapmak. O beden ve ruh ve de zilin neyse hepsinin iç içe geçtiği, fabrikayla örtüştüğü bir yer. Richard Sennett *“Modern toplumun işyeri toplumu böyle bir şey... Fakat şöyle bir şey oldu, bu çok klasik an-*

lamda klasik bir sanayi üretimine tekabül ediyordu” diyor. Devam ediyor “*artık makineleşme, robotlaşma, bütün o teknolojik şeyler sonunda benim ustalaşmak knowhow’ım, bilgi becerim olarak sabip olduğum özellikler çok da fazla bir şey değil*”, fabrikanın kendisi materyal, teknolojik olarak bunu oraya yerleştirdi. Ben en fazla düğmeyi aç kapa, vidaları sıkıştırarak düz işçiden başka bir şeye ihtiyacı kalmadı patronun.

Bir de şöyle bir şey vardı: Ben meslekte ilerledikçe 20 sene çalıştığım zaman çok daha fazla para kazanan bir insan dım, ücretim yükseliyordu. Benim bilgi ve tecrübeme ihtiyaç duymuyorsa, o zaman bana niye daha fazla para versin? Beni bir iki sene çalıştırır, kapıya koyar, yeni birisini alır, yani aynı adamlar, benzer kalifiye olmayan işçiler aynı işi yaparlar. Şöyle bir şey oldu: *Birkaç nesil önceki işçi sınıfı artık fabrikalardan*, o anlamdaki işyerini sahiplenen işçi sınıfı fabrikalardan çekildikçe, yeni gelen insanların fabrika ile kurduğu ilişki farklı oldu.

Yeni Nesil Kapitalizm, Yeni Nesil İşçilerle

1970’li yıllarda Haliç civarındaki fabrikaların her birinin ismini ezbere bilirdim, her birinin ayrı direniş öyküsü vardır: Rabak, Gizlaved, Demirdöküm, bilmem ne. Şair Hasan Hüseyin “*Oğlumun adını Kavel koyacağım*” diye şiir yazdı. Düşünsenize alakasız isimler, metalik birtakım isimler

bizim akrabamızdan da öte efsane gibi bir şey olmuştu. Klasik olan bir hikâyeye gerçi ama onlarla birlikte düşündüğünüz zaman işyeri ile kurulan ilişki artık işçi sınıfı denen o kolektif kimliğin aynı şekilde sosyalleşmesi imkânını ortadan kaldırdı. Yalnız aynı anda şöyle bir şey oldu, sınıf değişti diye insanlar değişti değil, kafaların içinde birtakım hikâyelerin de otomatik olarak bu yeni insanlar yeni kavramlarla konuşuyor, yeni kelimeler girdi diye bir şey yok. Mesela şöyle diyeyim, benim annem babam daha klasik evlilikler yapmışlardı, bizimki biraz daha az klasik oldu. Benim kafamda evlilik kelimesi, düğün, aile gibi birtakım kavramlar gitmiyor ki, o bende yaşıyor bir yerlerde, beceremesem bile o kelime bende bir yerlerde yaşıyor. Öyle bir referansla mutlak bir şekilde iç içe olmasam da benim neredeyse toplumsal genlerimde devam eden bir hikâyeye var. O zaman Richard Sennett şunu diyor: “İşte bu yeni nesil kapitalizm, yeni nesil işçilerle birlikte aslında işyeriyle kopan bağlantı, kendisini işyeri ile özdeşleştiren işçi sınıfı yerine bir yere ait olma duygusu kopmamış, bitmemiş olan işçilerin arayışlarına sahne oldu.” Kabaca şöyle bir şey: Artık işçi sınıfı bir yere bağlanmak istiyor, aileden öğrendiği, eski kuşaklardan öğrendiği gibi, toplumsal genlerimize işlediği gibi, hâlâ modern toplum içindeyiz. O fabrika ile yapamadığı şeyi başka bir şeyle yapmaya başladı. Nerede? Kültürel kimliklerde, yani o premodern vs. denilen o değerlere daha çok gönderme yapan ve onunla bir yere ait olmak. Fabrika benim toprağımdı, yerimdi, burada Alevi-

liğim, Müslümanlığım, kültürel kimlikler ne varsa herkes orada, çünkü inanılmaz relative bir dünya, çünkü birincisi, tırnak içinde “bilimsel”, tırnak içinde “objektif”, maddi koşullar gibi birtakım şeylerle belirlenirken artık çok daha fazla manevi, görelî değerler üzerine olan bir dünyanın önü açıldı aslında. Şimdi bu durumda sol, işçi sınıfı üzerine konuşmakta olan solun zayıflaması ile birlikte *görünürlükten*, gücünü kaybetmesinden sonra solun şöyle bir özelliği ortaya çıktı.

Kimlikler Keşfedildi

Bu kabaca birtakım yıllara sıkıştırılır mı bilmiyorum? Herhalde 1960’lar sonrasında 70’ler ve daha da çok 1980’lerle birlikte çok bariz bir şekilde multi kültüralizm diye bir şeyi biz öğrendik, yani neredeyse şöyle bir şey oldu; bir tür muhalefet, solculuk, isyan, kültürel talepler var da, siyasi bir hareket olarak sol ne yapıyor? Sınıfla uğraşırken sınıfla uğraşamaz hale geliyor, tam da bu kültürel kimlikler üzerine gönderme yapıyor ve multi kültüralizm diye adlandırılacak modern toplumun homojenleştirilen diline karşı kültür, çok kültürcülüğe gönderme yapmaya başladı. Multi kültüralizm, bir dönem için solun yeni dili oldu.

Fransa, İngiltere, Almanya gibi birtakım yerlerde yeni muhalefet dilinin oluştuğunu söylemek mümkün. Burayı çok fazla uzatmayayım ama en azından işçi sınıfının, Richard

Sennett'in söylediğine benzer şekilde işçi sınıfının kendine bir yer aramasına, başka birtakım diller aramasına bağlı olarak aslında sol da benzer birtakım arayışlara geldi. O yüzden “Eski solcular bilmem ne oldu” diye ha bire birtakım şeyler deriz ya. İşte Ermeniliklerini keşfettiler, kimisi Müslüman oldu, kimisi Kürtlüklerini şey ettiler, değil mi? Kürt hareketi olduğunu bilirdik birilerinin ama onlar Türkiye sol hareketinin, Dev Yol’un parçası, Dev Yol’a yakındılar onlar. En komik hikâyelerden biri de ben İGD’deyken 1977-78 civarında Kıbrıslı İGD’liler ve biz abi-kardeş akraba gibiydik. Kıbrıslı Dev Yolcular ve Türkiyeli Dev Yolcular kavga ederdik, yani Kıbrıs meselesi sol içi rekabet, kavga içinde erirdi. Türkiye işçi sınıfı da, solunun içinde bir yerlerde erirdi, sonra Kıbrıslılar ayrı bir şey oldular. Onların hâlâ birtakım uzantıları devam ediyor.

Dolayısıyla *muhalefet sonuç olarak kültürel kimlik hareketleriyle dile gelmeye başladı*, sol da bundan bağımsız kalmadı. Solun önünde şöyle bir sorun ve soru var: Sınıf diye bir şey ortadan kalktı mı? Birinci soru. İkinci *soru kültürel kimlikler gerçek midir*, gerçekten muhalefet, isyan dile getiren bir şey midir? Bu soru bu haliyle çok abes bir soru oluyor. Ama ekonomik anlamda, sosyal, sınıfsal anlamda adaletsizlik, eşitsizlik denen şey belki de dünyada hiçbir zaman olmadığı kadar, yani burjuvazinin, uluslararası küresel sermaye hareketlerine bağlı olarak şimdiye kadar hiçbir zaman olmadığı kadar sınıfların görünmez hale geldiği bir yerde, belki de sınıflardan en çok konuşmamız gereken bir

zamandayız. Nasıl burjuvazi bize kendi ideolojisini herkesin ideolojisi olarak benimsemeyi öğretmişti.

Sınıfsal Olan ile Kültürel Olanın Bir araya Gelişi

Küresel düzeye geçmiş olan burjuvazinin getirdiği kültürel değerleri, oradaki birtakım çıkarları kendi çıkarlarımız gibi çok daha güçlü bir şekilde benimsedik, aslında sınıf çok daha az görünüyor, sınıf diye bir şey ortadan kalkmadan. Birileri ücretler, şunlar bunlar konusunda işte o sınıfsal sömürünün eşliğinde aklınıza gelen ne varsa ideolojik olarak belirlemek, denetlemek, kontrol etmek bütün her şey olduğu gibi geçerli ama sadece belki de bu klasik modern toplumda gözden kaçırdığımız başka bir şey daha ortaya çıktı. Aslında işçi sınıfı uyum sağlamıştı, ehlileşmişti, sınıf adına konuşmayı öğrenirken aslında kendisinde birtakım özellikleri geri bırakmıştı, premodern vs.; burjuvazi ile beraber öğrendi işçi sınıfı.

Aslında bugünkü hikâye galiba o sınıfsal olanın ve kültürel olanın nasıl bir araya gelebileceğiyle ilgili bir şey. Evet, sınıfsal olarak konuşamıyorum ama sınıf bitti anlamına gelmiyor bu. Kültürel olarak konuşuyorum ama tek başına kültürel olarak konuşmak çok da şey bir şey değil; süper devrimci muhalefet falan bir şey değil. Coca Cola'nın bütün reklamlarında ramazanda ramazan sofrasına Coca Cola

gelir. İşte Nike filan şeyleriyle Afrika'nın ortalarında siyah çocuklar çok güzel futbol oynarlar, ne kadar güzel renkli dünyalar, toz-pas içindeler, orada neredeyse ruhani bir güzellik vardır. Multi kültüralizm tam böyle bir şey, *ne güzel işte Ermeniler, Kürtler, televizyonunu da kur, rengini de konuş... sen orada fazla açılma, sen orada kendi kendini besle.*

“Ben” hikâyesi ne olacak peki? O cemaatin, o kültürel kimliğin altındaki Kürt, Ermeni, Müslüman falan birtakım insanları birleştiren ortak sömürü dünyası ne olacak peki? Onları ben konuşamaz hale geldim. Evet, *isyan edecek bir yol buldum bütün o kültürel kimlikler vasıtasıyla ama başka bir isyan potansiyelimi kaybettim* aslında. Bunu konuyu en sona bırakarak şöyle bir cümle sarf edeyim: Modern toplumun bize getirdiği belki en büyük dertlerden birisi: Biz kendi içimizde parçalandık aslında.

Biz o *total insan* halimizin içinde ancak bir boyutu mutlaklaştırdık, mesela sadece sınıf olmanın ötesinde bir yandan Türk olduk, Türklüğü öğrendik; her sabah antlarıyla, marşlarıyla unutilan ya da yeniden kurgulanan birtakım anlayışlarla bunu öğrendik. Dolayısıyla ben kendi içimdeki bilmem kaç yüz bin yıldan gelen bütün o birikimlerimi, duygularımı falan hepsini bir kenara bırakıp çok daha rasyonel birtakım varlıklar haline geldim. Hâlbuki benim irrasyonel, metafizik inançlarım falan bir sürü şey var. Kaldı ki üstelik benim burjuvazinin dünyasında rasyonel diye

öğrendiğim şey de çok da öyle rasyonel falan bir şeyler değildi, ona inandık aslında.

Bilime inanmak diye bir kelimeyi icat ettik mesela bilime nasıl inanılır? Bilime inanılmaz, bilim vardır; yaparsınız-yapmazsınız, iyi yaparsınız-kötü yaparsınız, değişir. Bilime inanıyorsunuz o zaman başka bir şeye inanmamak için bilime inandık o zaman, o zaman o başka inandığım şeylerin gayri meşruluğu hiç garanti değil. Muhtemelen o tür bilimsel olmayan diğer özelliklerim ile bu bilimsel olanın arasında bir bütünlük olmalıydı ya da olmalı.

Çok tehlikeli bir laf edeceğim. Lefebvre'in kullandığı bir laftır bu, bir yandan Sovyet sosyalizmini eleştirirken Fransa'da Fransız Komünist Partisi'nden atılmasına neden olan süreçte kullandığı bir laf var "*total insan, bütüncül insan*", yani kamusal-özel, modern-premodern, ilerici-gerici vs. diye ayrışmamış, bu tür özelliği ayrışmamış bir total insan. Tabii bu Sovyetler Birliği'ne gönderme yapıp konuşulan totalitarizmden oldukça farklı bir şey, yani daha çok tekillığe tekabül eden, "*Ben tekil bir insanım, tüm insanlarla bir şey paylaşırım, herkese değerim, herkeste bir parçam var ama ben bütün bu özelliklerimle tekilim. Dolayısıyla hiçbir parti, devlet beni kendisine özdeşleştiremez*" diyen biri. Bunu daha çok gündelik hayat ve yeni arayışlar üzerine bırakıp şimdi ikinci meseleye geleyim ama bu fasıl çok uzun sürdü galiba, sıkıldığınız zaman söyleyin.

Üçüncü kısmı tartışarak gidebiliriz.

Sınıf Adına Konuşan Sol Nasıl Konuşuyordu?

İkinci kısmı daha somut hikâyelerle, hatta biraz da Türkiye'yi düşünerek ilerlemeye çalışayım.

Modern toplum, Michel Foucault'nun iktidar söylemi üzerine yaptığı çalışmalarda: Hapishaneler, hastaneler, okullar her yerde bir dili öğrendik, bir şeyi benimsedik, o dil bizim oldu. Okula gittiğim zaman öğretmen ve öğrenci diye ayrıştığım, hastaneye gittiğim zaman doktor ve hasta diye ayrıştığım zaman galiba bütün bunlar vesilesiyle bir tür dili ben de kendi dillimmiş gibi yaptım. İktidar aslında bende düğümleniyor sonuç olarak, yani efendi ayrı bir yerde köle ayrı bir yerde değil, bizzat ben burjuvazinin iktidarını kendi içimde taşıyorum. Bu aynı zamanda işte Norbert Elias'ın modernleşme diye anlattığı “Beni utandırdı bir defa burjuvazi,” yani kentli olmama hali, *köylülük*, *magandalık*, *kıroluk* bütün o *premodernlik hallerini aklımıza getirerek düşünebiliriz*.

Modern olacaksan başörtünü çıkartacaksın, başörtülü olursan utanacaksın, girip ortalıkta böyle modern modern yerlerde şalvardı, başörtüsü gibi geleneksel şeylerle dolaşırsan çok ayıp bir şey, Allah'ın Kürdü gelmiş, Allah'ın bilmem nesi gelmiş, bunlar zaten dünkü bilmem neler, bizim şehirlerimizi dolduruyorlar bunlar. Onlar da bir müddet sonra “Başka İstanbul yok” diyor.

Çok çarpıcı bir örnek var, biliyorsunuzdur arada aklıma geldikçe söylüyorum, yazıyorum. 1900'lerin başındaki tek-

noloji, sanayi fuarlarında Paris ve Brüksel'deki birtakım fuarlarda, Eyfel Kulesi dikilen birtakım insanat bahçeleri açılıyor. O insanat bahçelerinin şöyle bir mantığı var, Fransa'da, Belçika'da sömürgelerinden insan getiriyor: Siyah, Afrikalı, Avusturalyalı, Yeni Gine'li birtakım insanları Paris'in kenarında Bois de Vincennes ormanlarının dibinde saman çatılı, toprak, kerpiç kulübeler yapıyorlar ve içine de insanları oturtuyorlar ve hayvanat bahçesini gezer gibi orayı geziyorsunuz.

O dönemde yapılan filmde oluşturulan bir belgesel gördüm. Hakikaten manzara şöyle bir şey: Afrikalı birtakım insanlar kulübelerin önüne oturmuşlar ve kulübe önlerinden siyah frak, silindir şapka giymiş erkekler ve ellerinde beyaz fırfırlı şemsiyelerle kadınlar geziyorlar. Çocuk "A şuna bak anne anne" filan yapıyorlar. İnanılmaz bir manzara, hakikaten aklınız şaşıyor. Görüntü müydü, dış ses mi anlatıyordu onu hatırlamıyorum ama mesela Mozambik pavyonunda ağustosun bilmem kaçında doğum var, panda doğuracak! Dolayısıyla beyaz insanlar oradan geçiyorlar, beyaz insanlar eski hallerini görüyorlar, yani biten şeyi, biz eskiden böyleydik ya da hâlâ bir yerlerde böyle birtakım eski bir şeyler var, oysa biz başka bir şeyiz. Dolayısıyla, bizim için ideal bir model var.

Biz başka şeylerden utanarak, burjuvaziye, üstün adama, generale, patrona, birtakım modellere özenerek aslında kendi içimizdeki birtakım hallerden nefret ettik. Benim to-

tal özelliğimi kaybedip yerine inşa edileni, o söylemle evlenmemi gösteren birtakım hikâyeler. Şimdi bu süreç beni utandırırken aslında ve Türkiye ile Avrupa karşılaştırması yaparak bakmanın burada belki oldukça zihin açıcı bir tarafı var. Bu her yerde süper başarılı bir şekilde yürümedi sonuç olarak, hatta hiçbir yerde, hiçbir zaman tam olarak başarılı olmadı. Öyle olsaydı, ne Bretonya kalırdı, ne Bask kalırdı, ne Katalan kalırdı, ne de Sovyetler Birliği'nde Kazak mazak herkes tek bir şey olurdu, premodern denilen şey unutulurdu.

Türkiye gibi yerlerde, bu teknolojilerin çok daha zayıf olduğu, çok daha yetersiz ve zoraki, yukarıdan, otoriter yöntemlerle, bir de üstelik yabancı, dışarıdan alıp getiriyorsunuz. Buralarda söz konusu olamadı, zaten bu modern vatandaş vs. falan dile karşı cemaatler her zaman bir direniş özelliği sundular aslında. En basiti, en önemlisi İslami cemaattir, o modernin ulaşamadığı ya da özellikle ulaşmak istemediği güvenlik açısından, Kürt bölgeleridir, yatırımların yapılmaması filan. Hatta şöyle bir laf bir politikacının ağzından çıkmıştır *“Oraya niye yatırım yapalım, yarın öbür gün tehlike olursa”*

Erkek Katılımcı: Kürtlerin eline geçerse ya da Kuzey Irak'ın eline geçerse...

Ferhat Kentel: Aynen, evet. Evet, hep ora tehlikeli, zaten Araplar var, bizim unutmak istediğimiz eski falan var. Dolayısıyla yukarıdan ve aşağıdan işte aşiretleriyle, bilmem ne-

siyle Kürt kimliği, Kürt cemaati, Kürt kültürü olan şey çok önemli bir direniş sundu aslında modernleşme projesine. Tabii bir yandan da zaten dışarıda tuttuğunuz, Müslüman olmayan kesimler işte Ermeniler, Rumlar; orada belki biraz Lozan'ın etkisi, cemaat olarak zaten şöyle tutuyorsunuz, e o cemaat de kendi kendini bir şekilde besliyor.

Her ne kadar net bir ayırım yaşasa bile, işte evde başka, sokakta başka olmak, bütün o şizofrenik haller de olsa oradaki o cemaat yaşadı. Ermenilik, 60 bin, kaç bin kişiye azıcık kalmasına rağmen varlığı tam da modern projeye inanılmaz bir direniş sundu. Şöyle bir şey demek mümkün –bir yandan çok abarttığımı düşünerek söylüyorum ama bir yandan inanıyorum aslında böyle bir şeye- Türk modernleşmesinde muhalefet etmek, direnmek anlamındaki o hikâyeyi galiba en güçlü olarak dile getiren de zaten premodern oldu, yani zaten kültürel kimlik oldu, çünkü bu hiçbir zaman yok olmadı. İşçi sınıfının en güçlü olduğu zamanlarda bile aslında benim kafamdaki en güçlülük 15-16 Haziran'dır, belki arada Saraçhane'deki o yükselişin göstergesi, köşe taşları, o yolda dökülen taşlar ama o zirveden sonra artık işçi sınıfı hareketinden çok fazla bahsetmek mümkün değildir. Şöyle bir tarafta modernliğin yarattığı hep var olan, direnen, muhalefet eden cemaatler var, en başta İslami cemaat, Kürt kimlik hareketi ya da Kürt kültürel hareketi, öbür tarafta bununla bazen gerilimli bazen uzlaşarak, iç içe geçerek olan, o sınıf adına konuşan bir sol hareket. Sınıfsal özelliğin en fazla çıktığı dönem 15-16

Haziran'ı bir kenara bırakırsak, Türkiye İşçi Partisi'nden, Deniz Gezmişler ve "Ordu Gençlik El Ele" sloganlarının da içinden geçen hareketler, gerilla vs.; nereye bakarsanız bakın aslında hepsinin içinde zaten kültürel bir boyut vardı. Sol için düşündüğünüz zaman TKP, Disk, Maden-İş gibi dünyanın dışındaki diğer sol hareketlere baktığımız zaman özellikle daha fazla göze çarpar. Bu sınıf nasıl konuşuyor ya da sınıf adına konuşan sol nasıl konuşuyor dediğiniz zaman sınıf sadece bir garnitür aslında, öyle bir şey yok; öncüler var, gerillalar var, bir parti var ama daha çok Alevilik var mesela. Sınıf olarak konuşan parti için sembolik olarak TKP'yi alalım ve sınıf adına konuşmayan başka hareketleri alalım, işte Halkın Kurtuluşu ve Dev Yol olsun onlar. Sınıf adına konuşurken nasıl işçi sınıfı Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Sovyetler Birliği işçi sınıfı hareketi, Fransız işçi hareketi, İtalya'daki işçi hareketi; bunların hepsi şunu anlatıyor: bütün o kültürel tezahürleri sınıfsalın yaratmaya çalıştığı kültür.

Örneğin bir belediyeyi ele geçirdiniz, o belediye, o mahalle müzikleriyle, işte hoparlörden bir şeyler yayınlıyorsunuz, şenlikler düzenliyorsunuz, *L'Humanité* gazetesi bir şeyler yapıyorsa fonda "Enternasyonal" çalışıyor, "Avusturya İşçi Marşı", belki Şili'den birtakım örnekler çalışıyor. Buraya baktığımızda burada Pir Sultan Abdal çalışıyor, yani TKP'nin etkinliğinde evet "Avusturya İşçi Marşı", Yunanistan bilmem kimleri. "Enternasyonal", o sınıfsal formata daha uygun ama diğer tarafta bu topraklarda var olan geleneksel

olarak Süniliğe karşı başka bir direnişi hep anlatmış olan Pir Sultan Abdal figürü var, saz elde yukarı başka bir şey veya Kawa hareketi, o Demirci Kawa'lar. Baktığımız zaman Türkiye'de sol zaten sınıfsal olarak konuşan bir sol yerine aslında kültürel olarak konuşan bir sol oldu.

Devletin Diliyle Konuşan Sol

Türkiye solu tam da multi kültüralist bir cemaatler bütünlüğüydü, yani herkesin kendi cemaati vardı, o sınıfsal dilin yanı sıra birbiri ile belki en fazla alan kapmaya çalışan tam da Türkiye'de muhalefet geleneğine uygun cemaatçi bir hareket olarak bugüne kadar geldi. Bunu söylediğim zaman solun daha çok cemaatçi özelliğine vurgu yapmış oldum ama aynı zamanda öteki tarafını da görmek lazım. Bu süreç sadece cemaatçi bir süreç değildi. Bu süreç aynı zamanda devletin de taklidiydi, yani tam Elias'ın demiş olduğu şeyi sol da yaşadı.

Avrupa'daki işçi sınıfının uysallaşmasına bağlı olan şeyi Türkiye'de sol da yaşadı. Sol nasıl modern bir hareketse bütün dünyada sanayi toplumuyla bağlı olarak geliştirse ve onun diline adapte olup turnak içinde "yok olduysa" ya da görünmez olduysa, Türkiye'de sol modernleşmeyi temsil eden devlet dilini aslında büyük ölçüde taşıdı ve onunla özdeşleşti. Norbert Elias'ın dediği olay, *Avrupa'da işçiler burjuvalarla özdeşleşmeye çalışırken, Türkiye'de sol ya da*

onun taşıdığı kitleler aslında devletle örtüştü. O tür yukarıdan aşağıya modernleşme, ehlileştirme, rasyonel-irrasyonel, ilerici-gerici vesaireyi tam devletin dilinden yaptı, bunun tabii bire bir yapıştığını söylemiyorum, farklı yerlerde dünya kadar tezahürü var ama en azından buna eklenen ikinci boyut da o cemaatçi özellikti. O da direniş, muhalefet özelliğini de aslında oradan aldı.

Modern toplum aslında bir sürü referansını biliyorsunuzdur, dikey örgütlenen bir toplum; hep uzmanlık alanı yaratıp her biri için uzmanlık yaratan, hep ileri ve yukarı baktıran. Bu en muhalefet örgütünden en somut iktidar yapılarına kadar işte ordudan tutun bürokrasiye; klasik örgüt şemaları vardır ya, yukarıda genel müdür yazar; ikiye ayrılır, genel müdür yardımcıları; o da ikiye ayrılır. Biz hep oraya doğru bakarız, işçiyken de aslında yukarı doğru bakarız.

Erkek Katılımcı: Fabrika modeli...

Ferhat Kentel: Fabrika modeli, sendika modeli... sonuç olarak parti örgütlenmesi, hücreler biçiminde, her hücre tartışır, merkez komiteye doğru yorumları gider, en demokratik düşünürsek tabandan bahsettiğimiz zaman bile aslında dikeydir. Sonuç olarak karma karışık: Van örgütünden Manisa'daki örgüte kadar aslında çok alakasız şeyler gelmesine rağmen parti başkanı bütün bunları kuşatacak örneğin bir tane slogan söyler. Bütün o çoğulluğun farklılığı gibi şeyler modern toplumda dile gelir, nesnelleşir. O bir kelime beni anlatır, ben o zaman işçi sınıfı olurum, modern

olum vs. Dolayısıyla aslında bu tür hiyerarşik yapı tabii ki Fransız sendikalarından İngiliz sendikalarına ve tabii ki Türkiye'deki sendikal örgütlenmelere ve parti örgütlenmelerine kadar inen bir özellik sundu. Zaten biz her tarafta hiyerarşik olmayı da öğrendik. Bunun için de hem ilginç hem çetrefilli hem de garip bir durum var.

Normal şartlarda aslında modernliğin bütün hiyerarşilerini taşıyoruz hem de cemaatçiliğin bütün özelliklerini de taşıyan bir sol hareketten bahsediyoruz. Bunu biraz abartarak söylüyorum ama en azından hastalığı ya da problemin nerede olduğuna işaret etmek için. Her taraf, herkes böyledir anlamında demiyorum ama en azından iki özellik hem direnişimi anlatırken cemaatçilik, aynı zamanda başka bir içime kapanmayı, başkalarından korkmayı getiren hem de kendi içinde modernist birtakım özelliklerle hiyerarşik bir düzenlemenin içine girmeme neden oluyor.

Burada bir ara vereyim, bundan sonra gündelik hayat, yeni sosyal hareketler ve direnişe dair nasıl düşünebiliriz diye devam edelim.

Aslında baştan bu yana anlattığımız bu hikâyelerin içinde belki modernitenin bir özelliği de var: Hem modern olmaktan kaynaklanan hem de cemaat meseleleriyle ilişkisinde yarattığı gerilimler. Türkiye örneğinde anlatırken daha rahat gördüğümüz gibi cemaatin içine kapanmak ve *ben* demek modern toplumda bireyken “ben” diyen o birey; “Başaracağım, kazanacağım, ileri gideceğim, araba

alacağım, tanınmak istiyorum, çıkarlarım için savaşıyorum” diyen aslında ölçeği farklı da olsa *ben* lafını kullanan bir tarafı var bütün bu hikâyelerin. Modern toplumda cemaatler de aynı şeyi ürettiler. Zaten bu mutlak premoderne geri dönüş değil. Bu modern toplum içinde cemaat olmaktır. Dolayısıyla modern toplumun özelliklerini taşıyan cemaat ama her iki durumda *–biz hiçbir cemaatle alakamız olmadığımızı düşünelim–* o cemaatin bir parçası olarak onun içinde bir parça olduğumuzu düşünelim, her halükarda ikisinde de tam modern toplum özellikleri olarak biraz psikanalizin dünyasından aktarma yapacak olursak, aslında çok narsist bir tarafı var.

Ulus devlet bunun en bariz örneği. Kendi toplumuna *ben* varım ve başka bir şey yok, ötekiler sadece bizim düşmanlarımızdır, anca biz yarışma halinde olabiliriz, en güzel benim demek zorunda, en iyi benim, en mükemmel, en üstün ırk gibi bir sürü şeyleri demem lazım. Herkes bana kötü bakıyor derken bile aslında “ben” diyen bir tarafı var. Cemaat de böyle bir şey sonuç olarak. En iyi cemaat biziz, bizim şöyle şöyle özelliklerimiz var, cemaatimizi yeniden geriye dönük olarak kurmak, ondaki en güzel özü bulup çıkarıp bugüne taşımak... Gerçekten bulduğumuz şey gerçeklik midir yoksa bir kurgu mudur ayrı mesele ama her halükarda burada biraz kendi göbeğine bakan, biraz kendini merkeze koyan bir hikâye çok önemli. Dolayısıyla muhalefet edilmesi gereken bir şeyler varsa eğer belki de en başta o “ben” iddiasından vazgeçmek. Sol için de benzer

bir şeyi söylemek, hem o modernist benliğinden, hem o cemaatçi benliğinden, narsist özelliğinden kurtulup başka, yeni bir dil bulması lazım.

Yeni dil-eski dil meselesinde handikap çıkıyor! Biz modern toplumu eleştirelim, dünya, toplum sallanıyor, kavramlar falan tutamıyor insanları, az önce konuştuğumuz bilim meselesinde olduğu gibi herkesin kendine göre bilimi olması, bilim diye bir şeye inanmamız, yeni bir sürü şey olmasına rağmen biz eski kelimeleri kullanıyoruz.

Belki en korkmadan, belki en fazla radikal bir şekilde düşünülmesi gereken, gerçekten devrimci olabilecek şey bu eski kelimelerin bir sürüsünü reddetmek gerekiyor ya da en azından yeniden tanımlayıp onları sorunsallaştırmak gerekiyor.

En başta tabii ki ulus, ilerleme... Bütün bunları sorunsallaştırmak gerekiyor. Burada da benim faydalandığım, sevdiğim bir alan olarak da aslında gündelik hayat ve yeni toplumsal hareketler teorileri, düşünceleri oldukça faydalı gibi görünüyor.

İnsanları Kendileri Farklı İfadesiyle Yeni Toplumsal Hareketler Ortaya Çıktı

Önce yeni toplumsal hareketler meselesinden kabaca bahsedeyim. Yeni toplumsal hareketin teorisini yapanlar kabaca –az önce anlattıklarımaya paralel olarak- 1968 sembo-

lik tarihine kadar klasik sosyal hareketler daha çok sınıfa gönderme yapan hareketler vardır, akabinde kapitalizmin, sanayi toplumunun, üretim süreçlerinin değişmesine bağlı olarak insanlar kendilerini farklı bir şekilde ifade etmeye başladılar, aslında bunlar yeni sosyal hareketlerdir. Dolayısıyla çevreciler, kişisel olan politiktir diyen kadın hareketi; burası, şimdi, benim sahip olduğum yer, yaşam tarzını korumak. Bunların her birisinin içerisinde şöyle bir laf var; *bunlar daha akışkan hareketler, böyle sabit bir şeyler değil.* Yeni sosyal hareketler doğrudan cemaat meselesiyle özdeşleştirilmiyor. Daha çok bunun entelektüalize edilmesi, ideolojik bir hareket haline gelmeleri daha çok orta sınıf hareketi. Atıyorum köylüler, geleneksel birtakım insanlar aslında çok da fazla kelimelere sahip değiller. Bu kelimelere kimler sahip? Yeni sosyal hareketlerden bahsederken eski solcu ya da en azından sol kültürden gelmiş olan insanları ve orta sınıf, okumuş yazmış, serbest meslek, memur ya da en azından işçiler gibi olmayanlar. Kaybedecek çok şeyi olan kesimlerin formüle ettiği ve herhangi bir siyasal kimlikle doğrudan örtüşmeyen, hatta klasik siyaset formatıyla uyum sağlayamayan yeni toplumsal kesimlerin ortaya çıkardığı hareketlerden bahsediyoruz.

Yeni sosyal hareketler bize bir adım attırıyor, diyor ki: İlerlemeyi ya da değişimi sadece üretim süreci, fabrikalar değil başkaları da yapabilir diyor, çünkü birtakım insanlar “Niye ben sadece bir sınıfa bağlı kalayım, ben bir şeyler yapabilirim” diyebiliyor]. Aslında aktör olma özelliği bir sı-

nının elinden çıkıp başka insanlara da geçiyor; başka birtakım sınıflar, başka birtakım kesimler de bu modern toplum içinde kendi seslerini duyurabilir hale geliyor. Fakat bunu nasıl yapıyorlar dediğimiz zaman kadınlar bunu yapıyor, e çevreciler yapıyor, hadi sınırlar biraz muğlaklaşmaya başladı Kürtler yapıyorlar ve hadi Müslümanlar yapıyorlar.

Burada en önemli sorun da şöyle bir şey: Bu bize yeni bir kapı açıyor olmasına rağmen başka bir şeyi unutturuyor, tam eski ile yeni arasında olan sembolik tarih 1968’de olmuş olan çok daha başka bir şeyi unutturuyor. Türkiye’deki 68 bile öyle ama dünyadaki 68 dediğimiz zaman asla tek bir şeyi anlatmayan bir hareket; aynı anda çok şeyi anlatan bir hareket. Benim referanslarımdan Michel De Certeau’nun 68 analizinde şöyle bir şey vardır: Evet, fabrikalar, işçiler, işçilerle dayanışan gençler; sınıfsal bir şey var, kadınlar var ve bütün bunlardan bahsederken “68 bütün bunların hepsinin birden konuşması” der. Tek bir 68 yok ya da 68 total bir şey, bütün sistem sorgulanıyor, çünkü iktidar her yerdedi. Bize modernist, pozitivist, ilerlemeci “ev al, araba al, tatile git, buzdolabı al, çocuklarını iyi okula gönder, emekli ol” diyen dil, Keynesyen sosyal demokrat refah devleti gibi şeyleri de düşündüğümüz zaman, ben diplomamı alıyor ve hayatın içine giriyordum. Tam da hayata atılmak üzere olan genç nesil bundan memnun değil, o materyal, modern vs. dünya beni tatmin etmiyor, benim başka taraflarım da var dedi. Ben kadını, ben bilmem neyim, işte aileye karşı, yani ebeveynlerin otoritesine karşı,

hocaların otoritesine karşı; bunlar bir de sıkıcılar, geliyorlar karşımıza sabahtan akşama dar dar dar bir şeyler anlatıyorlar. Dolayısıyla benim isyanımda vücudumun her parçası başka bir şeye isyan ediyor.

Modernite Bize Her Şeyi Gerçekmiş Gibi Öğretti...

68 tam da şimdiki gündelik hayat meselemizle ilgili bir şeye işaret ediyor. Muhalefet aslında total bir muhalefet olduğu takdirde gerçekten bir dönüşüm yaratıyor; bu dönüşüm iyi oluyor-kötü oluyor her neyse en azından 68 ile birlikte bizim kafamızda bir şey oynadı. Sonuçta liberalizm, neoliberalizm, kapitalizmin yeni birtakım modaliteleri eşliğinde belki yeniden kendisini tesis etti.

Tabii ki bana cevap veriyor, birtakım başka güçlü aktörler de ama en azından 68, ben artık eski durduğum yerde değilimi deme imkânı sağladı. 68'le birlikte insanlar bu hakkı, bu talebi dile getirdiler; *ben tek bir boyutla konuşamam, bütün çok boyutluluğumla konuşurum*. Gündelik hayat da zaten böyle bir şey değil mi? Gündelik hayat modernitenin görünmez kıldığı, çünkü aslında anlamadığı, yeteri kadar ele geçiremediği bir yer. Biz hep modern hayat derken şimdiye kadar bütün anlatılanlar kurguydu, hepsini öğrendik. Böyle bir şeyi biz sadece öğrendik. Atıyorum o yerli, beyaz, siyah, başörtülü olmak, medeni olmak, Türk olmak;

bütün bunların hepsini biz öğrendik, okullarda öğrendik bunu. Böyle bir şey içimizde bizzat olan bir şey değildi.

Dolayısıyla sol da dâhil olmak üzere biz o kurguların üzerinden siyaset yaptık, kurguları gerçekmiş gibi kabul ederek siyaset yaptık. Şimdi bu kurgular kelimelerimiz, eski kelimelerimiz. Hâlbuki o kurguların altında, o kelimelerin altında bambaşka bir hayat var. En basit örnek, gündelik hayattan örnekler vereyim. Otobüse bindiğim zaman kimseye “Türk müsün, bilmem ne misin” diye soruyor muyuz? Bakkala girdiğimde “Merhaba, selamünaleyküm, su içer misin, çiklet alır mısın...” Ben her seferinde Türklüğümü bilmem neyimi inşa etmiyorum, konu açıldığı zaman bir şey oluyor, siyaset konuşuyoruz ama bizim oradaki ilişkimiz çok daha başka ilişkiler. Her birimizin kendi yaşadığımız hayatlarda kimlikler bir yerlerde sırtıyor tabii, o ayrı mesele, yani mutlak olarak olmayan bir dünyadan bahsetmiyorum, esas olan ilişki çok daha intersubjektif, özneler arası bir durum.

Ben kendi başıma hiçbir şeyim aslında, gündelik hayatta ben başkalarıyla beraber varım. Hâlbuki yukarı doğru çıktığımız zaman ben AKP’li, CHP’li, TKP’li, Kürt, Türk bir şeyler oluyorum, yani devletten birtakım haklar isterken, örneğin Kürtler olarak televizyon istiyorum, dil hakkı istiyorum. Ben o dil hakkını isteyene kadar, oraya gelinceye kadar bütün o Güneydoğu gerçekliği, Diyarbakır gerçekliği, varoşuydu, zorunlu göçle gelmiş insanı; karmakarışık

bir dünyada yaşıyorum. Hırsızlığı, gasptı, adam yerine konmak, dayak yemek, saygı görmek için mafyaya girmek –atıyorum- çeteci olmak; karmakarışık bir dünyanın içinde yaşarken ben, aslında bütün bu çoğulluğun kendisi kelimeleri olmasa da en azından modern hayatın ayrıştırması sonunda total olarak denetleyemediği için aslında direnişin potansiyelinin olduğu yerdir gündelik hayat.

Gündelik hayat benim total olarak bulunduğum yerdir. Orası kendimi birtakım kelimelerle anlatmadığım yer, ben sadece yaşarım ve gündelik hayatta o yaşamanın kendisi de bizzat özgürlüktür.

Özgürlüğümüz Bugün Yaptığımız Aktivitedir

Bu özgürlüğü biraz açmak gerekiyor galiba, mesela şöyle bir örnekle anlatmaya çalışayım. Oyun mantığı üzerine yazan birtakım siyaset sosyologları var. Onlar da Hannah Arendt'e gönderme yaparlar. Hannah Arendt'in de bahsettiği bizim özgürlüğümüz sadece mücadele edip sonunda ileride gördüğümüz o kazanacağımız şey değildir, özgürlüğümüz bizzat bugün yaptığımız aktivitedir aslında. Yaşadığımız şey özgürlüktür, yani siyaset tam da budur, yaptığımız her şeydir. Bu gündelik başarılar kazanmak, gündelik birileriyle mücadele etmek, bir şeyleri öğrenmek, edinmek, öğretmek gibi karmakarışık olan hikâyenin, o aktivitenin kendisi, yani aslında oyunun kendisi. Mesela futbol maçı

gibi, Futbol maının kuralları var: Ofsaytlar, hakemler, ceza sahaları. alım attığın, birisi bacak arası yaptığı, 90'a topu gönderdiği, defansa çekilip geri gittiği zaman, ötekisinin sahasında oynadığı zaman, burada söylediğim her kelime-nin hepsi siyaset kelimeleri: Karşımda bir rakip var, atıyorum burjuvalar, egemen bir devlet olsun; aslında oyun oynarken ne yapıyoruz? Onun sahasına geçiyoruz, geri pas yapıyoruz. 90'a taktığımız zaman çok tatmin oluyoruz, bacak arası yaptığımız zaman erkekliğimiz falan gibi bir şeylerimiz de tatmin oluyor ya da bacak arası yediğimiz zaman kadınsılaşmış gibi oluyoruz, yani her bir hareketin kendisi doğrudan o kuralları, ofsaytları göndermeyen, neredeyse sanatvari bir faaliyet var orada.

Gündelik hayat öyle sürekli kurallar bilmem ne olmayan ya da sadece bir şey yapan, amaç peşinde koşan homo aeconomicus, homo faber gibi homo ludens, yani oynayan adam aslında. Biz aslında oynayan insanlarız, ticaret yaparken adamın tekine gittiğimizde sadece "Bak bende bu mal var, al" demiyoruz, nasıl hoşbeşler çaylar, yanında bir sürü numara çekiyoruz. Bunları da sadece basit akılla yapmıyoruz, böyle bir faaliyet var, çok da fazla kurallarla tanınmayan, çünkü her seferinde başka kurallar icat ediyoruz. Biz oynarken aslında tam da kuralları değiştiriyoruz. O kadar üçkâğıt atıyor ki futbolcular, dirsek atıyorlar, yan hakem orta hakeme gereğinde anında mesaj veriyor, yeni bir kural, kulaklık takıyor adamlar mesela. Oradan yan hakem işaret ediyor, onun görmeme ihtimaline karşı. Ofsayt kural-

larını değiştiriyorlar, penaltı atışlarını geliştiriyorlar, uzatmaları değiştiriyorlar, niye? Ben oynadığım için değiştiriyorlar, ben oynarken değişiyor.

Michel De Certeau'nun daha iyi tanımlayabileceğim iki kavramını kullanacak olursam, aslında *hayatı biz kuruyoruz*, biz sadece bir şeylere muhalefet etmiyoruz, biz sadece o var olan yapı, mapı, düzen, neyin içindeyse onların içinde hareket ediyoruz, *hareket ettikçe değiştiriyoruz*. Burada iki tane kelime kullanıyor Michel De Certeau: Bir tanesi strateji, bir tanesi taktikler, yani devlet dediğimiz, kapitalizm dediğimiz şey aslında kabaca birtakım stratejiler ya da milliyetçilik. Biz bunları alıp yorumluyoruz, biz bunun içinde yaşamaya çalışıyoruz, biz bunu yaşarken aslında dönüştürüyoruz.

Dolayısıyla milliyetçilik dediğimiz şey Mahmut Esat Bozkurt'un, Mustafa Kemal Atatürk'ün, İttihat Terakki'nin yok İsmet İnönü'nün ya da tarih kitaplarında yazılanlar, birtakım generallerin, bilmem kimlerin vaaz ettikleri, tanımladıkları Türklük değil; onu biz yapıyoruz aslında. Evet, onlar bize birtakım kırmızı şeyler çizgiler falan gösteriyorlar. Bugün bakalım, düne kadar "yoktur" dediğimiz insan topluluğu için televizyon oluştu. TRT yaptı bu işi. TRT durup dururken yapmadı bu işi, biz bir şey yaptığımız için yaptı. Kürtler o kadar çok Kürtçe konuştular ki, o kadar çok müzik oldu ki örneğin Ahmet Kaya bir yerde konuştu çatal bıçak atıldı adamın kafasına. Ahmet Kaya bunu

derken “Ne kadar Şu hedefe ulaŐacađım” falan demiyordu, adamın içinden öyle geliyordu “Kürtçe müzik yapmak istiyorum klip yapmak istiyorum” diyordu. Sonuç olarak bu oyunun parçası, atılan her alım, yenilen her gol, atılan başka goller, verilen güzel paslar; galiba her seferinde başka birtakım sonuçlar yarattı. Bu aslında gündelik hayattaki i içe geçiŐleri gösteriyor, bizim sınırlarımız yok, yani mutlak sınırlar yok. Tabii ki o kurgular eşliğinde bizim sınırlarımız oluyor, mesela adamın aksanını duyuyoruz, “Hım, bu demek ki Őunlardan” diye kafamızda bir sınır oluyor ama o sınır o dönemin siyasal, ideolojik konjonktürüne bağlıdır.

Son olarak Őurayla bitirerek bağlamaya çalışayım. Bu modern toplum ve yeni durumları anlamak, yeni toplumsal hareketleri ve aslında yeni siyaset yapma biçimlerini anlamak için Scott Lash’in metaforunu kullanayım, dediği Şey Şu: Modern toplumun örgütlenmesi, siyaset yapma biçim, her Şey aslında bir tür Vatikan’dır. Modern ncesi zamanda dinin güçlü olduğu ya da dinin o kurguları yönlendirdiği bir zaman diliminde kilise bir Şeyi söyler, Filipinler’den Latin Amerika’ya kadar herkes aynı Şeyi söyler; *modern toplum Vatikan modelini aldı*. Bu anlamda bir devamlılık da vardı. Modern toplum ve onun rasyonel, bilimsel, doğru olan budur falan diye bize öğretmeye çalıŐtı ama Şimdi galiba bu artık yürüyemiyor, çünkü tam da o bütün Vatikan’ların, expertise sistemlerin, uzmanların anlatmış ve kurmuş oldukları her Şey beklenmeyen birtakım sonuçlar yarattı. Bu da sosyolojinin klasik “Abc”sidir, yani hiçbir za-

man ben yaptım diye olmaz bir şey, siz direnişi yaparken bile beklemediğiniz sonuçlar yaratırsınız.

Dolayısıyla yeni zamanlarda Vatikan diye bir şey kalmadı. Daha mezhep, tarikat falan denilebilecek, ama bu da bildiğimiz klasik cemaate tekabül eden bir şey değil kastedilen. Çok daha oynak, az önce dediğimiz ağ örgütlenmeleri, birbirinin içine geçen, bugün var olan yarın başka bir şeyleri içine alan, onu içine almayla tekrar başka bir şeyin içine giren, çok daha hareket halinde olan ve hareket halinde olduğu için sürekli olarak da direniş potansiyelini artıran yapılar. Çünkü ben artık o zaman bu oynaklığım nedeniyle aslında sürekli olarak o kategorize eden, disipline eden “medeni ol”, “Türk ol” bilmem ne ol diyen dilin her birini sürekli olarak bozuyorum demektir.

Solu Yeniden Düşünmek

Oyun alanlarım genişliyor, o zaman sahanın çizgileri sürekli olarak bozuluyor demektir. Bugün ben bu tarikattayım ya da bu network, bu ağ vs. içindeyim, oradan çıkıp başka bir yere geçiyorum, beraberimde bir şeyler daha geliyor. Ben yürüdüğüm anda beni denetleyen net kurumsal şeyler artık güçlerini kaybettiği için gittiğim her yerde benden bir şeyler taşıyorum. Orası da bozuluyor, cemaati de bozuyorum. Çünkü cemaat modern yurttaşlığa karşı örgütlenme. Cemaat direnişinden bahsetmiştik, o kendisini kapatma-

ya çalışıyor, kıskançlıkla koruyor kendini. Ama tam da bu yeni durum, kelimelerimizin eski ama hallerin yeni olduğu bu zaman diliminde o cemaatin içine girerken, o cemaatin içinden başka bir tarafa çıkarken her seferinde hem o modernliğin vatandaşlık kategorize edilen kurgularını hem de o cemaatin kendi içerisinde korumaya çalıştığı kurguları da bozuyorum. O yüzden mesela milliyetçilik cemaatleşiyor, Çorum'daki milliyetçilik ile İzmir'deki milliyetçilik, İslamcının milliyetçiliği ile Ülkücü milliyetçiliği farklı oluyor.

Solculuk şurada farklı hale geliyor. Bütün bu referanslar dünyası bizzat oyunun içindeki o çalınlar, paslar, geri paslar, bilmem neler haline geliyor ve aslında her seferinde bizim önümüze yepyeni alanlar açılıyor demektir. Dolayısıyla buradan çıkarak da son cümlelerimi edeyim. Burada solun önünde duran durum *solu yeniden düşünmek* böyle bir zaman içinde düşünmek, yepyeni kelimeler icat etmek belki, yani gündelik hayattaki bizim direnişlerimize tekabül edecek, bizim o çoğulluğumuzu, aynı şekilde katman katman farklı hikâyeler taşıdığımızı, mesela hafızamız.

Modern ulus bize birtakım hafızayı öğretti. Emin Oktay'ın tarih kitapları "Anlat, biz buyuz" dedi. Alternatif olarak bizim Ermeni cemaatinde anneannemizin anlattığı hikâye vardı, şimdi artık sadece bu değil, Emin Oktay, anneannemin hikâyesi, göçmenliğim, solculuğum, 68-78, kadınlığım, erkeklüğüm, babamdan yediğim dayak, zorunlu göçle kente götürülmüş olmak, şehirde kelli felli bir adamdan

yediğim fırça; artık o fırçalar benim içselleştirebileceğim “A böyle oluyormuş” diyebileceğim şeyler değil, o ben de bazen travma, bazen isyanı aynı anda yaratabilen şeyler. Onun için “Ben de bir gün vatandaş olacağım, böyle yapacağım”ın garantisi yok; şu cemaate girerek yapabilirim, bu cemaate girerek yapabilirim, şöyle olarak yapabilirim; alternatif cevapların da ürettiği bir durum. Bu kadar karmaşık bir durumda galiba sol denen, solu yeniden düşünmek şayet mümkünse, mümkün olacaksa bir defa yeni kelimeler bulmak, yeni bir dil geliştirmek gerekiyor. O dil her hâlükârda o narsist durumdan çıkıp başkalarının cemaatlerine değebilmesi gerekiyor ve aynı zamanda o intersubjektif kelimesi biraz sihirli formül gibi gözükse de, öyle kabul etmediğimi bilmenizi isteyerek söyleyeyim. Ben aslında tek başıma hiçbir halt olamayacağım. Modernliğin bana öğrettiği “Sensin ey modern adam, kalk ve yürü, gelecek seni bekliyor”dan ziyade benim kendim diye zannettiğim şeyi belki sıfırlamak. Öteki tarafın içine girmek veya ötekisini kendi içime almak gibi çok daha total bir intersubjektiviteyi, oynak olan hali, *başkası olmadan ben hiçbir şey olamayacağımı* aslında düşünen aynı zamanda, galiba böyle bir dili –şu anda mesaj kaygısıyla bitiyor gibi olacak ama- galiba böyle bir dili düşünmek gerekiyor, evet. Çok uzattım kusura bakmayın, dinlediğiniz için ben teşekkür ederim.

Soru - Cevap

Erkek Katılımcı: Sol için yeni bir dil, çok haklısınız, ben buna bütünüyle katılıyorum. Soldan bahsettiğimiz zaman aynı zamanda siyasetten bahsediyoruz, siyaset de aynı zamanda bir gelecek kurma, gelecek için tasavvur. Biraz daha total düşünecek olursak sol, bu yeni dili oluşturmaya; modernizm artık çağını kapamıştır, yeni bir dünyadayız, yeni bir tarihin aşamasındayız diye başlayabilir mi?

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Bunu biraz eski bir yerlere giderek düşünmeye çalışırsak kapitalizm diye bir sistemden bahsettiğimiz zaman eski olan şey, ondan önce olan feodalizm falan ya da modern toplum ve geleneksel toplum diyelim. Modernlik oldu, dolayısıyla geleneksellik bitti mi? Örneğin böyle düşünebiliriz. Bir taraftan baktığımız zaman doğru, artık camilere gitmiyoruz ya da tapınaklarımız camiler, ya da kiliseler değil, üniversiteler; Tanrı değil bilim; metafizik bir şeyler değil akıl gibi; evet zaman içinde böyle bir şey olmuş. Tabii şimdi hemen biliyoruz ama iyi de camiler, kiliseler hiç bitmedi. O metafizik olan hiç bitmedi, yani eski, yeninin içinde devam etmiş. Hatta öyle ki yeni oldu-

ğunu söyleyen bile zaten eski ile radikal bir kopuş içermemiş hiçbir zaman. Kâbe'nin yerine Anıtkabir'i koyduğunuz zaman binalar farklı oluyor ama gördüğü işlev aynı.

Cumhuriyet Mitingi'nin akabinde Tandoğan Meydanı'ndan gidip Anıtkabir'in etrafını tavaf ediyorsanız, oraya dokunup bir şey diyorsanız, Kâbe'ye el sürmekten çok farklı bir şey değil; şeyhinden el almaktan ne farkı var? . “Türkler her şeyi Tanrı'ya borçlu, Atatürk'ü yarattığı için” böyle tekerleme var mesela. Yani peygamberin yerine Atatürk'ü koyuyorsun.

Türkiye gibi bir yer için değil söz konusu olan, yani kilisenin yerine geçen üniversite Sorbonne, niye işgal ediliyor? Sembolik olarak bir de tapınak çünkü orası. Mitterrand seçimle iş başına geldiği zaman o pantheona gidip ilk ziyaretini yapıyor, orada saygıyla duruyor, dinsel seremoni yapıyor. Az önce sizinle konuşurken sözünü ettik. Ritüeller, bir şekilde ufak tefek değişikliklerle devam ediyor, içleri boşalıyor, yeni şeylerle doluyor, dolayısıyla aslında hiçbir zaman hayatta mutlak kopuşlarla olmuyor.

Dolayısıyla şu anda galiba devamlılık hâkim bunu göz önünde tutarak içinde yaşadığımız dönemin o kurgunun kelimelerinin iflas ettiğini gösteriyor. Hayat aslında kendiliğinden gidiyor diyelim. Bir dönem güç, iktidar ilişkileri vasıtasıyla birtakım kelimeler geliyor “Artık bitti eskisi” diyor, “Yeni rejim oldu” diyor. Deniz Baykal'ın bugünkü laflarını düşünün, mesela “Rejim değişikliği mi var” diyor,

Hitler, İran, İslam Devrimi gibi birtakım şeylere gönderme yapıyor. Doğru, muhtemelen öyle bir şey var zaten. Bir rejim değişikliği olabilir, bu Yunanistan'daki Albaylar Cuntası'ndan sonraki olan durum da olabilir. "Ölümsüz (Z)" filmini gördünüz mü? İnanılmaz, ben bugünlerde bol bol onu düşünüyorum, orada müzik eşliğinde, savcı toplar getirtir birtakım generalleri... sonuç olarak eski bitecek diye bir şey yok, eski devam edecek.

Her şey yenilense, Türkiye çok daha demokratik olsa bir çok devam edecek. Sadece adlarımız, kullandığımız kelimeler değişecek. O yüzden postmodernite diye bir kelime icat edildi, çünkü modernite bize tek tarih, tek anlatı, lineer ilerleme falan gibi bir şeylerden bahsederken, baktık ki herkesin farklı bir tarihi var, bütün tarihler çatışıyorlar. Endonezya oradan "Yok benim başka hikâyem var" diyor, Müslümanlar bir şey diyor "Biz de modern olabiliriz pekâlâ inancımızla" diyor, İslamcı Müslüman Kalvinistlerden bahsediliyor.

Sonuç olarak o modernitenin homojenleştiren, her şeyi aydınlaştıran dillerinin dışında çok daha farklı tarih okumaları; Ermenilerin, Kürtlerin, Türklerin, Orta Asyalıların hepsinin farklı tarihi var: Ben bu hakka sahibim bu durumda. Bu şöyle bir şeye de çıkarıyor: Peki, hep böyle mi kalacak? Dolayısıyla modernite o anlamda gerçekten taşıdığı evrenselci "Herkes bir gün modern olacak" dilinin yerine ne geçecek?

Öyle bir evrensel iddia kalacak mı, kalmayacak mı? Bir yandan dinler bu mesajı taşımaya devam edecekler herhalde, ümmetler, belki bir düzeyde dinler kardeşler zaten, hepimiz aynı tanrıya inanıyoruz falan diyecekler ama Müslümanlar, hepsi farklı şekilde yorumluyor. Onlar da zaten postmodern bir dünyadalar. Alen Toureine'nin aslında çok hoş bir metaforu vardır, diyor ki *“Modern toplum biraz sıra dağların üzerinden biz gidiyorduk, dağın eteklerini bir sınıf hareketi olarak görüyorduk özellikle, ilerleyen şey, aşağıda küçük köylüler, ticareti filan görüyorduk; kurgunun tepesinde gidiyorduk. Bir anda kendimizi ovada bulduk, sisler içindeyiz üstelik bilemiyoruz nereye gittiğimizi ama bu ileride başka yeni sıradağlar olmadığı anlamına gelmiyor,”* yine sıradağ olma ihtimali var, her şeyi gene kuşatacak, her şeyi en azından bir tür dili sunabilecek, çünkü hegemonya savaşları böyle bir şey. Bunu anlatmaya yarayan laflardan bir tanesi *imparatorluk*. Bir imparatorluğun içinde yaşıyorsak şayet, o zaman ulus devletlerin içinde değil, çok daha küresel düzeyde o imparatorluğun içindeki belki mücadelelerden, bir soldan bahsetmek mümkün galiba.

Dumrul Sabuncuoğlu: Söylediklerinizden şöyle bir tadı alıyorum, o da bana çok anlamlı geliyor. Solu şöyle bir dil içinde öğrendik: muhalefet ve iktidar içinde öğrendik, yani geçmişten de öğrendik, daha önce öğrendik vs. ama her zaman kafamızda bir iktidar boyutu vardı.

Hükümeti bir ele geçirecek neler yapacağız anlamında, yani sosyalizmde, komünizmde vs. bütün bunlar bütün o dev-

rimci jargonun aslında muhalefeti kalben büyütüp iktidarı ele geçirmeye yönelik bir söylemdi.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Devlet yerine başka devlet en azından.

Dumrul Sabuncuoğlu: Devlet yerine başka bir devlet kuralım, bizim devletimizi kuralım. Sol onun içinde evrilirken de belli birtakım eleştirel süreçlerden, kopma vs. ve bugün de sol muhalefet kimliğini taşımaya çalışırken bunaldığımız bir yer var. Bunaldığımız yer de şu: Dünyadaki sol tıkanan üçüncü yoldan beri yeni bir söylem oluşturamıyor, kapitalizm her yerde, her taraftan sarmış durumda, Türkiye dersiniz iyice kafamız karışmış. Sanki bütün bunların arasında diyorsunuz ki “İlla ki o tepelere bakmayın, şu gündelik hayatta belki büyük bizler olarak değil ama şuradaki insanlar gibi *ben, sen, o* olarak oynayabileceğimiz ve oynarken de direnme kapasitemizi geliştirebileceğimiz pek çok şey var. Gündelik hayatımızı yaşarken, gündelik hayatın içinde büyük bir *bizle* illa ki değil ama küçük ve birbirine değer, birbirinden etkileşen bireyler ve grupçuklar olarak yapılabilecek ve yaparken keyif alınabilecek ve direnme duygusunu da sürdürebilecek pek çok alan var.

Aslında bir mesaj alıyorum –hani sonunda mesaj kaygısı dediniz ya- bu yeni değil de sanki buralarda bir yerlerde. İlla ki bu CHP’yi ne yapacağız, bu CHP’yi nasıl dönüştüreceğiz? Yeni bir parti mi kuralım, hepimiz mi birleşelim, peki birleşirken kapitalizme total karşı mı olacağız yoksa

kapitalizmi kontrol etmeye mi çalışacağız? Bir yandan kafamızda yeni solu tasarlarken vebir yerlere koyarken bir sürü tartışma var ama sizin söyledikleriniz sanki bu tartışmadan başka bir şeye işaret ediyor.

Bütün oraları yeniden düşünebilmek için gündelik hayatın politik olduğunu ve orada da çok başka türlü bir şeyler yapılabileceğini, yani tahayyüllerimizi buraya doğru biraz geliştirirsek, belki o stratejileri de besleyebiliriz gibi bir mesaj alıyorum. Yani direniş bizim hayatımızda da mümkün gibi bir mesaj alıyorum.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Mesela gündelik hayatta direniş meselesi. Şöyle bir şey diyebiliyoruz: Kendi yaşam tarzım içinde, benim dokunduğum insanlar arasında ben nasıl birisi olacağım? Ben başkalarıyla ilişkilerimin nasıl ilişkiler olmasını istiyorum? Oğlumla, çocuklarımla ilişkilerim nasıl olacak? Karımdı, arkadaşlarım, öğrencilerim, gazeteye yazarken, öğrencilere yazarken ilişkilerim nasıl olacak?. Bunlar benim ilk elde dokunabildiğim yerler. Burada şöyle bir şeyi sağlamak mümkün, ben artık bütün modernite falan laflarını ettikten sonra bana o oyun, o oynayan insan hali bir şeyler öğretti; moderniteyi inanılmaz eleştiriye tabi tutmayı öğretti. Oradaki hiyerarşileri gözümde görünür kıldı, medenileşme denilen şeyin nasıl bir kurgusal, benim o totaliğimi bozan bir şey olduğunu öğretti. Bütün bu lafları öğrettikten sonra, sonra artık benim oynadığım hayat oyunu içinde bunlar bana değdiğine göre geldi girdi içime.

Öğrencilerimin karşısına geçtiğim zaman “Sus, otur, sıfır, bu böyledir, ezberle” gibi mi davranacağım yoksa “Valla benim bildiğim bir şeyler var ama muhtemelen siz benden daha fazla biliyorsunuzdur” diyecek miyim? Çocuğumla olan ilişki mi babamdan öğrendiğim baba-oğul ilişkisi ile mi yaşayacağım, onu yeniden üretecek miyim? Muhtemelen şöyle bir şey olamıyor, çocuğumla evet arkadaş gibi hissediyorum, öğrencilerimle arkadaş gibi hissediyorum ama onlar beni hâlâ hoca olarak görüyorlar. Benim yanımda çok da öyle ense tokat olmuyorlar örneğin. Çocuğum hâlâ bana saygı gösteriyor, yani sadece arkadaş olarak görmüyor. O zaman şöyle bir şey var: demek ki bizim *gündelik hayatta kurduğumuz şey mutlak, her şeyi özgürleştiren bir şey değil* ama en azından birtakım adımların atılabileceği bir yer.

O zaman benim kurduğum “ilişkiler” turnak içinde, oluyor mu-olmuyor mu, kendi kendime böyle bir şeyler atfediyor olabilirim, kendi hüsnü kuruntum olabilir ama en azından demokratikleşebildiğine dair birtakım tecrübelerim var. Buradaki önemli hikâyelerden bir tanesi galiba şu: Bize modernliğin narsist, kibirli belki de bütün o dünyası -kızıl bayrak veyahut da başka bir şey- güçlü bir dille, gücün diliyle fethedeceğiz, kazanacağız, devireceğiz diliydi. Marşlarla neredeyse askeri bir dili getiren bir dil, taşıdığı bütün bu ulvi bagaja rağmen, yani insanların adaleti, eşitliği falan bizzat o yürünen yolun o amacı tesis etmekte yetersiz kalacağını düşünüyorum aslında. O zaman yürünen yolun

bizzat aslında tevazu içermesi ve o iktidar dilinin dışında bir dil olması lazım. Çok kabaca şöyle bir şey aslında: Ben öğrencilerime belki de tam da iktidar, bu tür bir hiyerarşik, ataerkil falan dil kullanmazsam muhtemelen daha fazla şey anlatabilirim, muhtemelen onlar beni daha fazla dinler. Tabii bunu pedagojik olarak beceririm, beceremem, sıkıcı olur falan o ayrı mesele ama en azında böyle bir potansiyel var. O zaman ben demek ki devrimciyim diyelim, sosyalistim, bir şeyim, benim anlatacağım hikâyenin bir defa tevazu içermesi lazım, çünkü o zaman beni başkalarının daha fazla dinleme potansiyeli var demektir.

Ben şöyle bir şey olacağım, ya ben senden daha üstün birisi değilim, ben sınıf bilincine ermiş olan birisi değilim, bende hadi varsa sınıf bilinci, örneğin sende de başka bir bilinç var, benim senin bilincinden de öğreneceğim bir şey var. Kaldı ki milliyetçiliğin insanları artık tutamıyor olmasının sebebi zaten böyle bir şey, solu, molu bırakalım, dünya artık bu dille başaramıyor. Bush, otorite dili kullandığı için artık nefret ediliyor, hatta Bush nefret objesi haline geldi; bütün dünya Amerika'dan nefret ediyor. Obama öyle olacak mı, olmayacak mı onu bilmediğimiz halde o adamın esmer, Siyah bir şey olması bile yetti, bizim artı o kibir dilinin dışında bir muhatap bulacağımızı düşündük.

Güç dilini bırakıp daha tevazu içeren bir dili içeriyor. Dolayısıyla belki aynı zamanda bize şunu da gösteriyor: Biz kapitalizmi de şöyle öğrenmedik mi? Bu ekonomik mese-

le, üretim ilişkileri, sermaye, sermaye-emek ilişkisi, emeğin sömürülmesi, emeğin sermayenin içine girmesi, yatırım falan. Her laf böyle bir kapitalizmin tanımına bol miktarda ekonomik bir dil var. Kapitalizmde başarılı olmak istiyorsak biz sınıfsal olarak güçlü olmaktan veya bulunduğumuz ortamda para kazanmaktan bahsediyoruz. Kapitalizm sadece böyle bir şey değilse, örneğin kapitalizm sadece bir tür güç ilişkisinin sadece modern zamanlardaki versiyonuysa, asıl olan hikâye belki de kapitalizm falan değil, gücün kendisiyse örneğin? Bir zamanlar bunu feodaller yaptı, daha sonra kapitalist diye adlandırdığımız adamlar yapıyor.

Niye kadınların eşitsiz halleri kapitalizmden çok daha eski bilmem kaç bin yıl öncesine kadar gidiyor? Şöyle söyleyeyim: Bizim kapitalizme karşı sadece mücadele etmemiz yetmez, kapitalizmde ancak bir şeyin tezahürüne karşı mücadele edebiliriz. O yüzden benim tam o kapitalizm dışındaki yerleri nerede göreceğim? Gündelik hayatımda var: Ana-baba, büyük-küçük, güç, yani çok daha soyut anlamlı bir gücün kendisi zaten benim hayatımı ele geçiriyor. Ben niye patronlara saygı gösteriyorum? Parası olduğu için değil, o adam parasıyla gücünü gösterdiği için. Generale niye gösteriyorum saygıyı? O üniformasıyla gücünü gösterdiği için. Kapitaliste de, burjuvaya da, generale de, hocaya da, erkeğe de... Bunların içindeki ortak nokta belli değil mi? Hepsinin içinde bir güç meselesi var. Bu bazen ekonomik olarak, bazen siyasi olarak, bazen bilmem kabadayı olarak, bazen bilmem ne olarak tezahür ediyor. O zaman direnişin kendisi bizzat bu güç dilini kırmaktan geçiyor belki de.

Burada da benim çok, çok merak ettiğim, bir türlü fırsat bulup derinlemesine okumalara gelemediğim, ancak ucuna bucağına girip biraz feyz aldığım diyeyim, mesela mistisizm, tasavvuf gibi birtakım dünyalarda inanılmaz, muhtemelen cevher var. Direnişi total olarak, ben bedenimle reddediyorum. Evet bana birtakım işaret veren şeyhler, bir şeyler var ama daha çok benim bütün bu yeryüzü tanrılarını, idollerini, bilmem nelerini aşip başka bir kerte ile başka bir düzeye tanrı ama onu da içime alıp yeryüzünde her şeye, nasıl diyeyim hiçbir şeye biat etmeyecek bir hale geliyorum.

Benim bedenim üzerinde kimse bir şey kuramaz, ancak ben ve Tanrı onu da birlikte yaparız diyen bir şey dediğiniz zaman valla bu bizim sol, modern falan dünyamızın taa dışarılarında bir yerlerde dolaşiyor; yani solu falan vs. yeniden düşünmek için muhtemelen çok fazla şey var tasavvuf dünyasında.

Dediğim gibi çok fazla bilmediğim o dünyayı, çok derin okumalar yapmadığım için ancak yüzeysel bir-iki şey söyleyebiliyorum ama Michel De Certeau'nun gündelik hayat meseleleri ile uğraşırken oralarda bir yerlerde hissediyorum kendimi, yani bizim bu dünyanın kültürlerinden gelen bir sürü şey var. Bunun daha realist bir şeyi Fethullah Gülen hareketi mesela. Fethullah Gülen hareketi nasıl bir hareket dediğimiz zaman, tam filii tanımladığımız gibi herkes başka bir şey tanımlıyor. İşte "Amerika'nın projesi, Yeşil Kuşak

Projesi, Cemaatçi bir ele geçirme hareketi” başka? Neyse, yani dindar, şeriatçı, hatta kapitalist pardon, yeni zengin sınıflar falan: Fethullah Gülen hareketi her şey aslında muhtemelen hepsi bunların, evet doğru Amerika’nın Yeşil Kuşak Projesi’nin en doğrudan yapılarında biri, Türkiye’de bir şeyi değiştirmeye çalışıyorlar. Nasıl değiştirmeye çalışıyorlar? Alttan değiştirmeye çalışıyorlar. Tam da o aşağıda bütün hayatları farklılaşmış, aslında modern, böyle kategoriler olmuş hayatları birleştirerek yapıyorlar bu işi ve inanılmaz, aslında idealimizdeki sosyalizm rüyası belki de böyle bir şeydi zaten, yani biz mahalleleri ele geçirecektik, okulları ele geçirecektik falan; adamlar ele geçiriyorlar işte. Nasıl yapıyorlar? Tam bu total olanla yapıyorlar. Dilleri asla “Bir gün iktidarı ele geçireceğiz” falan o büyüklük dilini kullanmıyorlar.

Erkek Katılımcı: Değer dili...

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Değer dili kullanıyor, işte dinler arası diyaloglar, o patriği çağırıyor, bu patrik; ramazanlar, şurada burada oruçlar, noelleri kutlamak falan hiç unutulmuyor. Abant Platformu’na çağırdığı insanlara baktığınız zaman ben Mehtap TV’de program yapıyorum, yani benim nasıl bir adam olduğumu biliyorlar. Ben tabii bu işten başka cenahlarda oldukça zarar görüyorum “Fetoşçu, Fethullah’ın kucağına oturmuş adam” gibi birtakım sıfatlar kazandım. Neyse öbür tarafı Soros’çuluk olduğu için oradan idare ediyorum; hem Soroçu, hem Fetoşçu biraz ora-

dan kurtarıyorum, ikisi birbirini dengeliyor olabilir belki! Bunu başarıyorlar. Yapacakları, yapmakta oldukları şeyden ileride nasıl bir sonuç çıkar bilmiyorum ama tam da o gücün dilini kullanmamayı becerdikleri için galiba. Galiba kafamda çözemediğim belki ipucu olabilecek şeylerden biri bu. Tam da bu dille aslında güç oluşturuyor.

Çünkü kafamda hep şöyle bir soru var, yani ben mütevazı oldum, ulan ben mütevazı olduğça kafama daha fazla vuran bir sürü herif var ortalıkta. İşte generali bilmem neyi yapıyor darbeyi sonuçta, ben ha kendi köşemde ne güzel demokrasi falan yapıyorum; sömürü devam ediyor hâlâ bir yandan, işçiyi atıyor herif, ben bu güce karşı sadece kendi küçük alanlarımda yetecek mi benim o tırnak içinde “pasif direnişim”? Galiba sadece pasif olan, sadece güçsüzlük hali değil, bizzat belki bu dil, güce vurgu yapmayan dilin kendisi belki yeni bir güç düşünmemizi ama eski güçle bayrak kavgası yapan, sahanın ortasına son neslin yaptığı gibi bayrak dikmek anlamında olmayan başka bir şey galiba mümkün gibi gözüküyor oralarda.

Hüseyin Çakır: Bu anlatılanlarda insan-insan ilişkisinin yeniden kurulması ve insan-insan ilişkisi yeniden kurulurken insanın kendi içindeki, zihnindeki iktidar kodlarıyla, dışındaki bütün iktidarla olan ilişkileri de yeniden belirlemesi ve çok doğal olarak da o total insan parçalandığı zaman öne çıkan şey, arkaik denem kültür ve değerler oluyor.

Birinci bölümde şöyle bir şey söylemiştik “Sınıfın kay-

bolması, yani gündemden düşmesi, bu Amin Maalouf'un Ölümcül *Kimlikler*'de söylediği yani bir kimlik öne çıktığı zaman kimlik başka bütün alanlardaki düşünce, davranış ve ilişkileri de belirliyor. Bu insan-insan ilişkisi, iktidar-insan ilişkisi, insanın kendi zihnindeki iktidar ilişkisini çözüp özgürleşme, özgürleştiği aynı zamanda sınırlar demektir. Peki, gündelik hayatta yaşadığımız sınıf ilişkisi, eşitsizlikler; bunlar devam ediyor.

İslami cemaat, inanç ve gelenekler çerçevesinde insanları bir araya getiriyor ve mutlu ediyor.Onların kendi arasında da Fatih'te oturanla ile Acar Kent'te oturanlar arasında sınıfsal ayrışma var; bu konjonktürel midir, yani sınıf ilişkisi tümüyle bitmiş, bütünüyle politik ilişkileri, insan ilişkilerini belirleyen mikro şeyler mi olacak yoksa sınıf ilişkisi siyasal dil tarafından ifade edilemediği için, yani siyasetin arkaştırılmasından dolayı mı sınıf ilişkilerini göremiyoruz? "Tepe" dediniz ya, "Şimdi ovadayız kar bulut içerisinde" ama bir biçimde aydınlandığı zaman biz nereye ait olduğumuzu; evet işte kadınız, erkeğiniz, Kürdüz, Ermeniyiz, genciz ama bir de işçiyiz, çalışanız ve belirli bir gelir düzeyimiz var. Şu anda bu çok önde olmayan bir şey, bilinçsel ve psikolojik olarak önde olmayan bir şey, çünkü bu tam da modernitenin vermiş olduğu hasardan dolayı sınıfsal duruş, bir biçimde sizin söylediğiniz gibi bugün geri anlamında, unutulması gereken bir şey gibi görülüyor gibi geliyor bana. Bu konuda düşünceniz ne?

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Anladım. Böyle birkaç tane örnekten çıkararak anlatmaya çalışayım. Bu soruda tabii en önemli mesele siyasal dil aslında ne olacak, değil mi? Bu ya da dediğimiz bu karmaşıklığı, totallığı anlatacak dil nasıl formüle edilecek? Çünkü bir yandan da referans alabilmemiz lazım, yani yolda yürürken yalnız yalnız ya da kendi grupları, kendi dokunduğu insanlara ancak değebilen veya oralarda bir tür gündelik direniş geliştirebilen insanlar birbirleriyle nasıl bağlantılandırılacaklar? Van'daki insanlarla ben nasıl konuşacağım? Ben sadece İstanbul, Bebek'te mi, Üsküdar'da mı, İkitelli'de mi konuşacağım yoksa Van'daki, Hakkâri'deki insanla da konuşabilecek miyim? Gerekirse Kolombiya'daki bilmem ne insanlarla; hadi şimdi hayallere kapılmayalım. Dolayısıyla o zaman evet bir şey var, bir tür siyasal dil gibi bir şey gerekiyor, yani Kuran-ı Kerim gibi, atıyorum *Nutuk* gibi, *Kapital* gibi abi şey olacak mı mesela?

Hüseyin Çakır: Ben söylemek istemedim ama yeni bir büyük ideoloji olacak mı, olmalı mı?

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Şimdi galiba bir şey olmalı ama böyle bir şeyi demenin ancak antrenmanlarını yapabiliriz. “Böyle bir şey bulduk, yaşasın bu” diyebileceğiniz bir halde değiliz bir defa. Biz ancak onu bulmak üzere yürürken belki böyle bir şeyi inşa edebiliriz. Ülke TV’de “Meksika Sınırı” diye bir program var, seyrediyor musunuz? Ben arada bir zaplıyordum da çok fazla işim gücüm olduğu için seyretmiyordum, dün akşam seyrettim bayağı, inanılmaz

bir program. Orada üç tane genç adam var, 30'lu yaşlarında falan ve döktürüyorlar; kavga ediyorlar, birbirlerine paslar atıyorlar, her şey ve orada –her halükarda kalır da- neredeyse konuşulmadık şey kalmıyor. Bir fasıl konu Gazze idi, olay Gazze'den çıktı ve konu bu Müslüman iş adamlarının aslında ne kadar pespaye adamlar olduğuna geldi. Orada tek bir tane sınıf lafı edilmedi, başörtülü kızların mesalesinden başlandı, mesela inanılmaz elektrikli bir tartışma yaşandı ikisi arasında bu Müslüman kızlar, çok iyi anlattı ama niye Müslümanlar şimdiye kadar bu kadar gakkuk ediyorlar ezildik diye, niye şimdiye kadar bir alternatif sunamadılar, örneğin okul anlamında. Niye bu kızlar o modern sistemin bu gayet tek tipçi bir eğitimin kapılarında sürünmek zorunda kaldılar? Erkekler için böyle bir şey sorun olmadı ama onlar kapılarda kaldılar, çünkü niye? Bu pespaye, arkadaki o geleneksel İslami dünya tarafından.

Dolayısıyla iki şeyi aslında aynı anda söylüyor: aslında benim senin modern okuluna gitmeye ihtiyacım yok ama bir yandan da ihtiyacım var, çünkü bu dünyada başka türlü olmak mümkün değil, para kazanmak istiyorum. Okumak istiyorum, dışı olmak, bilmem ne olmak istiyorum, anneme-babama birilerine muhtaç olmak istemiyorum ya da yardım bilmem ne faaliyetlerine. Bir örnek bu, dolayısıyla bu dil, “Meksika Sınırı”nda diyeyim, net bir şekilde görebildiğim aynı anda hem sınıf hem kültür, din, başörtü aynı anda konuşuluyor ve orada şunu hissediyorsun: Ya bu adamlar direniyor aslında, her şeye direniyorlar, her türlü iktidar

diline karşı direniyorlar. “Şimdi ben sana bir şey söyleyeceğim” diyor, söylüyor, o “Anlıyorum” dediğinde, “Evet, senin bu dediğin bana bunu dedirtti, ben az önce bunu düşünmüyordum” diyor, yani neredeyse paralel analiz yapıyorlar. Konuşuyorlar ve bir yandan kendi kendilerini düşünüyorlar, kendi üzerine düşünmek denen bir şey. Ben hiçbir zaman kendi kendime gaza gelip car car söylem üretip ve “Ne kadar da güzel konuştum” değil. Şu anda konuşurken ben aslında aynı anda yanda bir tane daha akıl tutuyor adam, onunla hem kendine bakıyor hem cemaatine bakıyor, hikâye yan yana yürüyor. Dolayısıyla böyle bir şey var; bu daha entelektüel, daha düşünce düzeyinde bir şey. Pratikte de böyle bir şeyler görmek mümkün, mesela “Darbeye Karşı 70 Milyon Adım”, sonuçta Türkiye’nin muhteşem, büyük bir mitingi olmadı. İstiklal Caddesi’nde birtakım insanlar toplandı, Adapazarı’ndan çember sakallı insanlar da vardı, başörtülü insanlar da vardı ve yeni TKP’li insanlar yoktu, biz vardık; DSİP’liler vardı, Genç Siviller vardı, bu insanların hiç birisi aynı değil.

Jale Mildanoğlu: Askılı kıyafetliler.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Askılı kıyafetliler vardı, yani bu insanların hiçbiri aynı değil sonuç olarak ama bir yerde yan yana değiyorlar ve değdikçe tanıyorlar birbirlerini; ak sakallı adam askılı genç kıza hiç de kötü gözle bakmıyor, normal o kurgusal dünyada “Cehenneme gideceksin kız” diyecek o da ona “Yobaz” diyecek, bu ortamı ortadan kal-

dırdı, değdiği için bizim hayatımızı ilgilendiren bir konuda biz yan yana gelmeyi becerdiğimiz zaman bir şey oldu, öğrendik. Dolayısıyla orada o ne konuşuyor, bilmiyorum; orada sınıf var mı bilmiyorum, belki bir yerlerde vardır. Adapazarlı adam, daha doğrusu deminki kapitalizm yorumuna bağlı olarak şöyle bir şey demek lazım, o zaman eğer kapitalizm sadece ekonomik mesele değilse, işçi de zaten sadece ekonomik bir varlık değil. İşçi aynı zamanda Kürt ya da kadın; aynı anda olan bir şey, benim o zaman direniş dilimin de tam da benim bu tekilliğimi anlatacak, buna izin verecek bir dil olması lazım.

Diyarbakır'da Kürt olmak başka bir şey, Nişantaşı'nda bir kapıcı dairesinde Kürt olmak başka bir şey çünkü. Bana Kürt sıfatı yetmeyecek, ekonomik bir şey de anlatmayacak ama aslında ben bütün bunları anlatabilmek istiyorum. Bütün bunları anlatmak isterken de gücün diline sarılıyorum ve o zaman ya Kürt oluyorum ya işçi oluyorum. Dolayısıyla şöyle bir şey demek lazım: Benim hem işçi olmamın hem Kürt olmamın o kendisinin taşıdığı gücü belki aktarabilmem lazım ama galiba şu anda biz bunun yolunu yürüyoruz.

Yolunu belki makul yürüyebilirsek, bunu unutmadan, böyle bir şeye ihtiyacımız olduğunu düşünerek yürümek ama o yolu yürürken bu tür şeylere dikkat ederek, aynı anda düşünerek, kendimiz üzerine düşünerek falan belki o siyasal dil olabilir ama onun için müsveddeleri olabilir o siyasal

dilin denemeleri olabilir. O dil konuşuldukça tam o futbol sahasındaki hareketin kendisinin özgürlük olması gibi bu diller muhtemelen o siyasal dil bir şey yaratacak zaten.

Ermeni 1915 meselesiyle ilgili 27 bin tane imza toplandı. Bilmiyorum siz aranızda bütün bu olacakları aynen tahmin ediyor muydunuz? Evet, bir şeyi tahmin ediyorduk, yani tepki gelecek onu biliyorduk ama açıkçası ben 27 bin tane imza toplanacağını beklemiyordum ve şu anda o sayede bizim öngörmediğimiz bir şeyler oldu bu top sahasına düştü. Çok daha iyi bir şey olabilir, çok daha iyi bir ibare, kimseye böyle provoke etmeyecek, o milliyetçi damarları harekete geçirmeyecek. Mesela ben imzalarırken “‘özür’ kelimesi problem olacak, böyle bir şey denmese, başka bir şey olsa” falan gibi bir şeyleri aklımdan geçiriyordum ama yok, benim ruhum sonuçta buna imza atmaktan yana, ben girdim onun içine. Bir sürü insan aynı şekilde düşünerek girdi, bazıları evet tam benim gibi düşünmesine rağmen girmedi, atmadı imzayı, yani “özür” kelimesinden emin olmadığı için birtakım korkular, endişelerle girmedi ama sonuçta artık bu var. Bu bizim siyasal ve sosyal hayatımızda artık böyle bir şey var. Bu bizim için yeni bir veri. Biz dolayısıyla bununla beraber dili kurmaya devam etmeliyiz örneğin, bu tecrübe eşliğinde. Örneğin TRT 5 denen bir şey var, bu da artık top sahasında olan bir şey. Dolayısıyla galiba bizim için mutlak bir dil inşa etmek gibi bir lüks ya da kapatacak şey çok fazla mümkün değil, o dil sürekli olarak beslenmek zorunda olan bir şey galiba.

Erkek Katılımcı: ... Konuşurken tabii aynı zamanda doğaçlamalarla konuşulduğu için örneklemeler dolayısıyla sizin düşüncelerinizi tam olarak yansıtmıyor olabilir de. Söylemek istediklerinizi bağlam olarak çok kategorik olarak almıyorum ama yeni bir dil bulmak, dilin kendisini demokratikleştirmek ve değiştirmek gerekir demeniz son derece doğru, isabetli. Bir sorunun, dolayısıyla sorunun yumağına giriş açısından önemli bir tespit. Ondan sonra verdiğiniz Fethullah Gülen’le ilgili verdiğiniz örnek doğrusunu isterseniz beni biraz rahatsız etti, rahatsızlığım da şu noktada: “Fethullah Gülen’in dili, ondan sonra yaptıkları falan bizim yapmamız gereken, yapmaya çalıştıklarımız” falan dediniz. Ben kendi adıma Fethullah Gülen’in, o cemaatin dilinin çok da demokratik olduğu kanısında değilim, bir referans noktası her türlü ilahi ve ulvi referansı olan bir düşüncenin çok da dilinin demokratik, eşitlikçi olacağını düşünmüyorum; bir. İkincisi bu cemaate mensup insanları, örneğin bir Milli Eğitim müdürünün ya da bir okul müdürünün, hatta Anadolu’daki işadamlarının örgütlerinin, odalar vs. bunların başındaki kişilerin çok da demokratik olmadığına ilişkin örnekleri zaten benim söylememe gerek yok, gazetele-re de yansıyor. Bizim için belki model alınmaması gereken bir şey, referans olamaz diye düşünüyorum.

Tabii bizim sol adına siyaset dilimizi demokratikleştirmek gerektiğini bütünüyle kabul ediyorum. Bir farklı çağda yaşıyoruz, yani şöyle geriye doğru falan baktığımızda, sizin anlattıklarınızdan da kalkarak 1968’de tabii Fransa’da

başlayan, bütün dünyanın metropollerine yayılan öğrenci hareketleri İstanbul'da, Türkiye'de yaşanmıştı bunlar, biz ilk başta zorlandık, biz derken komünist hareketten, dünyadaki komünist hareketten bahsediyorum. Fakat giderek tabii bunun altındaki başka bir diyalektleri, yani yeni sosyal hareketlerle ilgili bunların toplumsal bir olgu olarak siyaseten dikkate alınması gereken, siyasetin onları artık kapsamaması gereken bir durum yarattığını görmesi ve bunu siyasetin diline yansıtması tabii biraz zaman aldı. 1980'lerde vs. biraz geçmişten, Avrupa bunu biraz daha erken içselleştirdiler. 1980'lerde dünyada daha genel kabul görmüş bir ideolojik çözüme doğru evrimleşmeye çalışırken tabii biraz sosyalizm yıkılıverdi. Şimdi yıkılma sebebiyle oluşan yeni bazı zamansız şeyler, olgular ortaya çıktı. Bunlardan bir tanesi milliyetçilik, mikro milliyetçilik, bir diğeri de cemaatçilik, dünyada çözülen büyük bir sosyalizmin yerini alan böyle birtakım şeyler ortaya çıktı.

1990'larda bu bunalımın başka temayülleri ortaya çıktı. Biz solun siyasal geleceğini tasavvur ederken şuradan başlayabilir miyiz? Modernizm bitmiştir. Tabii bu dolayısıyla iddialı bir şey oluyor, çok iddialı bir şey oluyor. Bu biraz da aslında modernizmden ne anladığımıza da bağlı bir şey herhalde. Modernizm sonrası dünya tasavvuru yapmak mümkün müdür? Bence değildir. Modernleşme sürecini tamamlayamamış, bir dolu eksiklikleri olan ülkelerde modernizmin dışında bir dil yaratma problemi biraz zor bir problem gibi geliyor, çünkü sizin örneklerinize katılıyorum, mesela so-

lun ritüellerinde saz vardı, Alevi kültürüne referans veren türküler hepimizin dillerindeydi vs. Batı işçi hareketi veya sosyalist hareketinde pek de olmayan bir şey.

Bizim problemimiz biraz daha farklı, ve çetrefil geliyor. Bu anlamda biz bu yeni dili oluştururken biz herhalde kendimize dönmemiz, bakmamız, bir adımı daha belki yaratıcı olmamız gerekiyor.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Türkiye'nin modernliğini tamamlayamamış olması örneğin, i tamamlayabilmesi gerekiyor muydu? Öyle bir şey mümkün değil gibi geliyor, daha doğrusu öyle bir şey yok gibi geliyor. Uluslaşma süreci gibi laflar kurguysa, birtakım iktidar merkezleri egemen dillerin, hegomonik birtakım yapıların, güç ilişkileri içinde ortaya çıkmış birtakım kelimeleri kabul etmem gerekmiyor. Modernleşmenin tamamlanamamış olmasını, şu şekilde dinlemek mümkün: Modernite hiçbir zaman zihinleri toplam olarak ele geçiremedi, iyi ki ele geçirememiş. O zaman biz bir anlamda daha şanslıyız, çünkü modernlik bizi tam olarak ele geçirmiş olsaydı, biz neredeyse kurgularla özdeşleşmiş olacaktık. Hâlâ kurguların denetleyemediği, ele geçiremediği bende başka birtakım haller var anlamına gelebilir bu. Bu haller, aslında Türkiye'de bu hallerin olması, yani ele geçirilmemiş hallerin olması o modernlik kibrine karşı en fazla direnebilen şeylerden biri. Belki solun en büyük kayıplarından biri de o oldu zaten. Sol aynı Türkiye Cumhuriyeti devleti gibi çok kibirli konuştu. Kibirli konuştu,

muhatap aldığı insanlar onu ciddiye almadılar, yani çünkü hep “Ben biliyorum, sınıflar tarihi bunu gösteriyor” ben dedikçe hiçbir şey ifade etmedi onlar için. Sendikalarda hadi bir şeyler oldu, çünkü orada hakikaten somut bir durum vardı, patrona karşı mücadele ederken işçi geliyor “Tamam abi beraber yürüyoruz” diyor, yürüyordu adam mesela ve sonra mesela, komünist işçi oluyordu insanlar. Fabrikadaki somut durumdan ötürü bir an teori ve pratik birleşiyordu. Bu modernliğin genel teorisi, paradigması, sosyalizmin teorisi, sosyologların teorileri, yani hayatı yorumlamaya kalkan insanlar. Burada hep şöyle bir şey var, hepsi modernist çizginin içinden geçen “Ben anlarım” diyor bu dil, “Ben biliyorum” diyor, “Doğrusu budur” diyor, kriz tam burada başlıyor. Pratik de diyor ki “Yo bilmiyorsun”, daha doğrusu pratik direniyor ya da şöyle bir şey oluyor, Doğu Perinçek’in başına gelen hikâye: “Abi bu köylülere teoriye uymuyor!” dediği şey, faaliyeti yapıyorlar yapıyorlar, adamlar ciddiye almıyorlar sonunda ve bu çok sık denmiş bir laftır. Uymayan birileri var...

Erkek Katılımcı: Bu işçi sınıfı teoriye uygun değil!

Doç. Dr. Ferhat Kentel: İşçi sınıfı teoriye uymuyor, çünkü o teori çok kibirli bir teori olduğu için ve kendisini o kadar ayrı, tapınak düzeyinde bir yere çıkartıyor ki pratiğin ona uymasını bekliyor. Hayır, pratiğin kendisi de aslında bir teori değerinde. Mesela şöyle söyleyeyim: Benim kafamda somutlaştırdığım bu teorik tartışmayı, kafamda somutlaş-

tırdığım yerlerde bir sosyalizasyondur mesela sosyolojinin klasik hikâyelerinden biri. Anlamı nedir sosyalizasyonun? Bir nesilden başka bir nesle aktarılan bellek, ortaklık fikri, kimlik falan taşınacak ama aynı zamanda zamandan ziyade aynı zamanda mekân üzerinde de ben başkalarıyla konuşabiliyor olacağım, ortak kelimeler öğreneceğiz.

Eğitim, Tevhid-i Tedrisat dediğin zaman Edirne'den Van'a kadar herkes ortak tarih öğrenecek. İyi de Van'daki adamın bambaşka bir hikâyesi var ya da Antakya'da Arap diyelim, Ermenilikten falan hiç bahsetmiyorum, mesela 1915, hâşâ onun hikâyesi olamayacağına göre daha basit düzeyde Antakyalı bir Arabım ben diyelim, Nusayri birisiyim. Sınırlar, Hatay girdiği için ben böyle sosyalize oldum, öbürü öbür tarafa; öbür tarafta kalsaydım Suriyeli olacaktım. Şimdi muğlak durumda olan bir adamı bana Edirne'deki Boşnak göçmeni ya da Bulgar göçmeni adamları aynı tarihe sahipsiniz diye anlatıyorum.

Orta Asya'dan geldik diye anlatıyorum. Bu sayede Antakyalı ile Trakyalı konuşabiliyor oluyorlar. İyi de sen bana bu teoriyi dayatırken benim pratiğimi ezdin geçtin. Benim pratiğim ne olacak? Benim pratiğim başka bir şey: Arapça, Kürtçe konuşuyorum vs.

Fethullah Gülen meselesine geldiğim zaman, Fethullah Gülen'in dilinin, tabii çok haklısınız, dibine kadar anti-demokratik, bir defa Işık Okulları mı oralarda abi-kardeş bilmem bir sürü inanılmaz hikâye var. Bu arada mesela

dün akşamki “Meksika Sınırı”nda oradaki üç tane adamdan bir tanesinin deneyimi tam bir Fethullah Gülen deneyimiydi mesela, isim vermeden “Ben Anadolu’dan iki bavulla geldim, bir tanesinde eşyalarım-çamaşırlarım var, bir tanesinde de kitap var. Ev’e geldim, Ev’de ‘Ne bu’ dediler, ‘Kitap’ dedim. ‘Ne yapacaksın kitapları?’ ‘Okuyacağım’ dedim. ‘Adamlar beni aşağıladılar, senin ne okuyacağına biz karar veririz’ dediler” ama ben bunu bir İGD’li olarak 1978’de bir ağabeyimden de duymuştum, yani “Senin ne okuyacağına ben karar veririm” lafı, benim unutamadığım laflardan biridir. Adama kitaplarımı verdim, geri vermiyor bir türlü. “Ne zaman vereceksin?” “Veririm” falan diyor. En sonunda “Bu adama kitap falan vermeyin, geri vermiyor” dedim. Tabii duymuş benim onun hakkında konuştuğumu. Bir gün çekti beni “Ne diyorsun sen bakayım?” dedi, “Nasıl ne diyorum?” “İşte ‘Kitapları vermedi’ falan”, “Senin ne okuyacağına ben karar veririm” dedi. Dolayısıyla o yurttaki durum ve Ankara İGD’deki durum az önce dediğim güç vs. falan sadece Fethullah Gülen cemaatinin hikâyesi; çok basitleştirelim o zaman: doğrudan ben bu devleti ele geçirmeye oynuyorum demiyor, benim alternatif bir projem var demiyor, proje bizzat o pratiklerin içinden...

Kadın Katılımcı: Dini kullanıyor.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Kullanıyor mu? Kullanıyor lafından da emin değilim, yani dinin içinde yaşıyor belki. Dinin içinde yaşıyor, çünkü bakın adam hem kapitalist hem

dindar; din mi kapitalizmi kullanıyor, kapitalizm mi dini kullanıyor bilmiyorum.

Erkek Katılımcı: İkisi de birbirini kullanıyor.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Herhalde, daha çok hikâye bu zaten işte total olan durum bu, adam bu totaliteyi sağladığı için başarılı oluyor, ayrılmıyor birbirinden. Kayserili adam, işte Ahmet Altan *Taraf* gazetesinde yazmıştı, adam açıklıyormuş “Sabah namazı şu kadar dakika, öğlen namazı şu kadar dakika, ikindi; günde yarım saat namaz kılıyorum, bu benim hayatımı engellemiyor” diyor, onu entegre etmiş, anlatabiliyor muyum?

Din, kapitalist hayatın içine entegre olmuş. Başka bir örnek vereyim Fethullah Gülen’le ilgili, ilginçtir. Ben Fethullah Gülen Gazeteciler Yazarlar Vakfı’nın daveti üzerine Tanzania’ya gittim, onların okullarını görmek için, bir de Erbil’e gittim. İki kere gittim Erbil’e, o Kürdistan, Kuzey Irak vs. Bu okullar çok ilginç okullar. Tanzania’ya giderken Dubai’de mola verdik. Orada Fethullah Gülen cemaatinin öncüleri var, aslında bayağı misyoner mantığı ile çalışıyorlar, gidiyorlar bir yere, arkadan İstikbal kanepeler geliyor, okul-anaokulu gibi bir şey açılıyor, yavaş yavaş olay büyüyor; oradan öğretmenler, öğrenciler entegre oluyorlar, yani sadece Türk olmayan, bölgenin insanlarını entegre eden birtakım mekanizmalar hazırlanıyor. Süper mükemmel çalışan bir mekanizma. Dubai’deki yeni gitmiş olan çocuk anlatıyor “Dubai şöyledir böyledir, neyse biz de bir gün

inşallah buraya Türkün bayrağını dikeceğiz” dedi adam. “O zaman kafamızdaki alternatif Fethullah okumalarının bir tanesi değil, bizzat devletin projesi bu” dedim. Ecevit falan da bir zamanlar bol bol primler vermişti, birtakım generaller Rusya’daki okulları ziyaret etmişti, demek bu ona tekabül ediyor.

Tanzanya’ya gittik, öğretmenlerden birisi Tanzanyalı bir kadınla evlenmiş Siyah, çikolata renkli bir tane çocukları olmuş ve orada Tanzanyalılarla ilişkilerine bakıyorsun, Tanzanyalılar şöyle şeyler diyorlar: “Bir Siyah ile bir Beyaz’ın arasındaki farkın kalkabileceğini sizden öğrendik.” Bu adam da daha önce Kazakistan’da zorunlu hizmet yapmış, “Arkadan Buenos Aires’te çalıştık” dedi, adamlar neredeyse bir sarkaç hareketi gibi dünyanın Doğu’suyla-Batı’sıyla, geleneği-moderni, Afrika’sı-Avrupa’sı arasında gidip geliyorlar. Dubai’deki adam da var bu işin içerisinde. Tam dediğiniz Işık Okulları, abi bilmem ne işadamı, en azından “Eğer Fethullahçı olmazsan iş vermem”i hissettiren Tanzanya’daki adam da bu şeyin içinde. Dolayısıyla buradan her zaman ne sonuç çıkacağını bilemeyebiliriz ama şu anda görüldüğü kadarıyla bir versiyonuyla, o da tek bir versiyon olamaz çünkü aslında o total hayatın bütün farklı görünümelerini adamlar taşıyorlar.

Kaldı ki zaten bunların referans verdikleri Said-i Nursi, Nur hareketi dediğimiz zaman bir sürü paramparça şey var. Nur, Said-i Nursi düşüncesi zaten tek bir ekol yaratamıyor. Kaldı

ki Fethullah Gülen içinde de böyle tek bir hareket yaratılmıyor. Dünya kadar birbirleriyle kavga eden itişen-kakışan insan da var. Galiba hayatın farklı cephelerine dokunabildikleri için ekonomik güç, atıyorum bazen tasavvuf, bazen realizm, bazen Kalvinizm, galiba böyle bir başarı, yani Fethullah Gülen örneğini vermem oydu yoksa doğrudan onların dili en iyi dil falan gibi bir şey demek istememiştim.

Hüseyin Çakır: Bu açıklama üzerine kaldığım yerden devam etmek istiyorum. Bu konjonktürel midir? Din her zaman birleştiriciydi, insan inanmaya başladığı andan itibaren birleştirici; büyük ya da küçük, küresel ya da ulusal birleştiriciydi. O büyük ideolojilerin, bir yerde modernizmin yarattığı yıkım, bir yanıyla da büyük ideolojilerin yıkılmasıyla birlikte daha küçük cemaatler, daha küreselleşmesi konjonktürel midir? Örneğin Fethullah Gülen cemaati evet, merkezi yok çok, görünür değil, çok parçalı görünüyor

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Mesela çok erkek bir grup, diğer bir sürü cemaate kıyasla çok erkek bir grup, hiç kadın yoktur mesela ortalıkta. Bütün bu bir sürü...

Hüseyin Çakır: Bir yandan inançla bağlı, bir yandan ekonomiyle bağlı: ticareti birbiriyle yapan vs., vs., bütün bunlar aynı zamanda siyasete de tekabül ediyor, çünkü siyasetin dilinde de sorunlar var. Belki solda yaşanan krizlerden bir tanesi evet, sol İstiklal Caddesi'nin dışında eylem yapamıyor, bütün eylemleri İstiklal Caddesi'nde yapıyor; ne gidip Uzel'in önünde yapabiliyor, ne gidip Arçelik fabrikasının

önünde yapabiliyor, İstiklal Caddesi'nde bağıyor, çağırıyor, oradan çıkıp meyhanelere gidip içiyor.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Aslında İstiklal Caddesi'nde tabii daha çok medyaya, yani en yukarı oradan bakmak...

Hüseyin Çakır: Biz gençliğimizde fabrikaların önünde bağıyorduk, çağırıyorduk filan ve müthiş haz duyuyorduk.

Tabii sol o gündelik hayata değemediği için politika da yapamıyor, politika da üretemiyor, teori de üretemiyor, o nedenle de daha da cemaatleşiyor, çok küçük küçük, birbirini daha iyi anlayan gruplar oluşuyor. Ve sol kendi içine konuşuyor. İçinde yaşadığımız bireyin özgürleşmesi dediğimiz, bireyin o modernizmin tek tiplendirdiği insanın insani olan özelliklerine doğru gidişi dinler, kimlikler, cinsler vs. bu konjonktürel midir? Bu süreç tüketilir mi?

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Sadece bizim gibi insanlar solcuyken, bugün Müslümanlar da solcu oldular. Tabii ki bizim o dönemimiz, o dilimizle konuşmuyorlar. Şimdi o kendi Müslüman patronuna karşı solculuk yapıyor. Nasıl diyeyim onların...

Ayrı, Hak İş, Müsiad, bilmem ne. "Biz hepimiz Müslümanız" diyordu birtakım Müslüman işadamları, "Yok bir dakika kardeşim yok öyle numara" diyen sendikal hareketler çıktı. 1980'lerin İslamcı hareketi soldan öğrendi bir sürü şeyi. Benin daha da radikal bir hipotezim, zaten toplumsal hare-

ketler de devamlıdır, aynı toplumun hareketi, tam o gücün hareketinde olduğu gibi nasıl feodal, kapitalist bilmem ne gibi isimler alarak yürüyor, kapitalistlerde tezahür ediyor. Toplumun hareketi de aslında bir dönem atıyorum, mesela işte İslami, böyle geleneksel birtakım direnişler, Demokrat Parti de siyasallaştı, sonra daha 27 Mayıs'ın ürünü olarak bir tür sol, TİP. Sonra daha sınıfı içine sokan sol hareketler, 1980'lere geldiğinde darbe ile birlikte siz toplumun bu şekilde konuşmasını engellediğiniz zaman peki biz susacak mıyız? Tamam insanların çoğu hapse girdi bilmem ne oldu ama milyonlarca insandan bahsediyoruz. Evet, o toplum hareket ederken, yürürken Müslümanca konuşmaya başladılar aslında.

Sol dilin bittiği, konuşamaz hale geldiği yerde. Kabaca şöyle bir şey: İnsanlar aynı kabaca, sadece bazen bu dili kullanıyorlar, bazen başka dili kullanıyorlar. Onun için klasik sosyal hareketler yerine yeni sosyal hareketler, onun için sınıf hareketleri yerine kültürel kimlik hareketleri konuşmaya başladık derken birileri gitti, yerine başka tür insanlar geldi, aynı insanlar içinde yaşadıkları o paradigmatik vs. hegomonik falan neyse o dünyanın kelimeleri ile konuşarak bir şey yapıyorlar. Dolayısıyla zaten tecrübemizde sol var, sol isyan etmişti. O zaman İslamcılar, İslamcı dille konuşanlar solun o tecrübesinden de beslenerek; artık var, "Ben şimdi solcu bilmem kime referans vereyim" değil, o benim dilime yerleşiyor. Jargonunu hatırlayın 1980'li İslamcıların, dibine kadar devrimci bir dildi örneğin. Bütün keli-

meler Kuran'î falan ama vurgular, her şey devrimci dilden beslenen bir dildi örneğin.

Sonuç olarak konjonktürel mi lafına tekrar gelecek olursak, evet her şey konjonktürel. Her hâlükârda zaten şu anda yaşamakta olduğumuz şey, şöyle düşünelim: 1 Ocak'tan önce bu Bedrettin Dalan'dı, bilmem neydi, cephanelikti, bütün bu şeylerin bulunacağını tahmin ediyor muyduk? "Ah keşke bulunsa!" Biliyoruz ama bunları "Neredeee" falan diyorduk. Mesela şu anda şunu bile düşünebiliriz artık "Ya başka neler bulunabilir kim bilir."

Her konjonktür bize yeni bir şey açıyor aslında. Dolayısıyla şu günkü konjonktür de yarın öbür gün bitecek, başka bir şey olacak belki ama her yeni dil de zaten tam da yaşadıklarımız eşliğinde zaten ortaya çıkacak. O zaman daha belki çekilecek, bu kadar dağınıklık artık o kadar kötü gelecek ki, o kadar dayanılmaz bir hale gelecek ki bu toplum konuşmaya devam ederken belki işte nasıl diyeyim, daha formüle edilmiş falan belki birtakım cümleler bulacağız o zaman.

Erkek Katılımcı: Ben bugünkü konuşmalardan şöyle şeyler anladım. Siyaset dilinin ezen sınıfları taklit ettiğini, bunlardan uzaklaşmak gerektiğini ya da bir şekilde sosyal alana girmek gerektiğini, günlük ilişkilere girmek gerektiğini, total bir noktaya girersek bir anlamda siyasetin reddi, sosyal ve kültürel olanın özendirilmesi gibi bir sonuç çıkıyor; ben öyle anladım.

Çünkü siyasal olan antidemokratik çok şey var orada; taklit ediyor, tekrarlıyor, o zaman sosyal ve günlük ilişkilere referans yapıyor. Aslında bir anlamda bir şey söylemiş oluyoruz, siyaset sahnesinden sol çekilmeli, günlük sosyal-kültürel ilişkilere girmeli. Belki sempati ile bakabiliriz ama örneğin Hüseyin Çakır'ın sorduğu bir soru vardı ve o boşta kaldı sizin verdiğiniz yanıtta “Yeni bir usta, yeni bir teori gelecek mi?” Siz de “Belki de gelmeli ya da gelebilir” dediniz. Bunu bir yere oturtmak zor, bütün bunları günlük yaşam içerisinde derleyen, toplayan ve bir noktaya getiren bir düşünce sistemi biraz geçmişe dönük pozitivist bir anlatı içeriyor, kabaca söylersek: Siyasetin fiziksel yanları var, doğru ama somut bir gerçeklik de var.

Bu boşlukta, bu sorunun cevabı yok ama aynı zamanda siyaset de yapmak istemiyoruz bu tarzda, yani “Yıkacağız, devireceğiz, yok edeceğiz, biz geçeceğiz” bu da bizim düşüncelerimizi ifade etmiyor: Bu zannedersem bir açmaz.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Siyasetle ilgili şöyle bir şeye bakabiliriz belki, yani gene böyle modernliğin kurguları arasında aslında belki moderniteyi tanımlayan, kapitalizmi tanımlayan en önemli şeylerden biri işbölümü.

Hayat kerteleden oluşur, hayat kategorilerden oluşur; kamusal alan-özel alan, siyaset düzlemi, ekonomik düzey, kültürel altyapı-üstyapı gibi isterseniz daha klasik liberal diskurun veya daha Marksist sosyalist jargona doğru gidin

her hâlükârda birtakım işbölümü var. Ancak Marx bize hep söyledi, bunu da unutmayalım, yarın öbür gün o sınıfsız toplumda bir hayalimiz var, *sabah balıkçılık yapıp öğlen felsefe, akşamüzeri tercüme yapıp her türlü şeyi yapabilen insan diyerek* aslında tam da anlattığı, kurduğu bütün her şey işbölümünün reddi üzerine. İnsanın bütün o potansiyeleyle gerçekleştirecek bir insanı hayal ediyordu.

Bir tür o taa ilkel toplumda kaybettiğimiz, kabaca modernite teorileri falan, daha eleştirel teoriler onu söylüyor, pre-modern durum daha total bir durumdu, kaybettik onu, bölündük. Kurgularımız üzerine yaşamaya başladık, o zaman Marx vs. ile tekrar o total durumu düşünebiliriz ya da bütün bu hikâyemiz arasında zaten öyle total bir durum var.

Siyaset de galiba modernliğin bize hediye ettiği bu uzmanlaşmış bir alan. Nasıl bilimi bilimciler yaparsa, daha doğrusu çobandan bilmem neden okumuş yazmışlar daha farklı olursa, siyaset de siyasetçilerin yapacağı bir şeydir. Partilerin yapacağı bir şeydir, bütün bu mekanizmanın içinde gereken kuralları yerine getiren; siyasetçi olmak için şu yaş aşman gerekir, şu kadar paran olması gerekir, şu partiden girmen gerekir veya bağımsız, neyse, örgüt kurarsın falan gibi. O zaman kadınların söylemiş olduğu *kişisel olan politiktir* derken söylemiş olduklarını daha da yaygın düşünerek, yani benim zaten her şeyim siyaset, yaşadığım her şey siyasettir dediğim zaman ben siyaseti her alana yayabilme dilini kazanıyorum aslında.

Benim gündelik hayatımın üzerinde de başka birtakım daha makro kelimelerin, atıyorum kendisine liberal demokrasi desin, ulus devlet desin falan gibi bana birtakım kimlikler veren birtakım makro laflar var; oralarda da mücadele edilmeyeceği anlamında değil ama siyaset zaten ta buradan oralara kadar kuşatacak geniş anlamda, her yer siyasettir demek aslında, her şeyi konuşabilmeliyim diyen bir siyaset belki.

Erkek Katılımcı: Anlıyorum ama siyasal olanı ifade ederken iktidarı ele geçirme mücadelesi içinde strateji ve taktiklerin olduğu örgütlenmeler mücadelesi, böyle anladığımız bir siyasetin reddinden bahsediyoruz burada.

Ama şu bir gerçek, aynen bu yöntemleri kullanan iktidarlar var. Bu gerçeklik kalkmadan ki bu antidemokratik aslında tarihin gerisinde kalmış bir gerçeğin ite kaka devamı belki ama bu antidemokratiklik kalkmadan, bu zor kalkmadan günlük ilişkilerde tamamen birey olarak vs., alanı genişleterek, kişisel olanın siyaset olanını yaparak bunu yıkmanın açmazı hâlâ ortada duruyor.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Evet, evet ama belki Fethullah Gülen örneğini de aslında biraz o yüzden verdim. Alternatif her hâlükârda siyaset yapma biçimleri var. Fethullah Gülen hareketi bugün devlet kademelerinden tutun, ekonomimize, bilmem nereye kadar giden yaygınlık içinde varsa, bazen demokrasi dilimizi bile belki şekillendiriyorsa, *Zaman* gazetesinde Etyen yazıyor, beni bilmem nereye

çağırıyor, benim dilimi kullanıyor, benim dilimi de onun içinde zenginleştiriyor. Tabii onun dilinden de ben de faydalanıyorum, en azından örnek olarak kafamda canlandırıyorum gibi bir şeyle o yüzden verdim o örneği.

Bu o zaman daha genel, o tepeleri, yukarıları, o makroları ele geçirme potansiyeli her zaman var, yani o hegemonyaya karşı alternatif hegemonya belki bir tür karşı hegemonya her zaman mümkün. Lütfen yanlış anlamayın, böyle sihirli formül gibi düşünmeyin ama ben kendi modernist kalıbımdan çıkmak zorundayım.

Onlar nasıl modernist oldularsa bıyıklarını bilmem nelerini kesip, belki sol diyen hareketlerin de kendisini bunu asla bir tür takiyye falan değil, çünkü artık onlar da takiyye yapmıyorlar, onlar bunu benimsediler, çok hoşlandılar bu işten, zengin olmaktan. O zaman bizim de belki o metafizik olanı keşfetmemiz, o tasavvuf falan derken bir şeyler belki işte bizim de öteki taraflara değmemizi, işte oradaki çoğalmayı, çoğullaşmayı falan, büyük dil belki oradan yakanabilir.

Kadın Katılımcı: Fethullah Gülen cemaatinin ya da o hareketin kullandığı referansı din, solun dinle yarışması, yani onun alternatifi olması ya da aynı yöntemi kullanması zaten mümkün değil. Yaşadığımız bir sürü şey bunu gösterdi, bizim dilimiz sınıfsal bir dil, yani sınıfa dayalı bir şey, solun özü oydu. Bunun parçalanması nedeniyle dünyada aslında çok büyük bir değişim yaşıyor şu anda, yani dün-

yada kapitalizm tartışılıyor, kapitalizm bitmiyor, bana göre de bitmiyor ama kapitalizmin ileride ne olacağı belli değil, işsizlik korkunç bir sorun olacak, üretim yapılamayacak, işçi işsizlik sonucunda ortaya çıkan kitleler ne yapacak? Dünyanın sorunu bu, dolayısıyla solun belki tekrar sınıfsal temele dönmesi gerekecek.

Bizim bohçamızda hep onlar vardı: Özgürlükler, Kürt hareketi, kadın hareketi. Ben eski dönemlerimi hatırlıyorum da onlar hep bizim bohçamızda vardı, çok böyle tepeden bir dil kullanmadık, zaten biz orta sınıftan geliyoruz, sonuçta mahallelerde de çalıştık.

Fethullah hareketi dinle girdiği için çok rahat giriyor, her yere girebilir, giriyor. Onun için başarılı, bizim bunu örnek almamız da çok zor, model almamız da çok zor.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Sadece orada bir alternatif olduğunu söylemek için ben söylüyorum.

Kadın Katılımcı devamla: Zor bir alternatif. Ayrıca Fethullah hareketinin ben de Kazakistan'daki okullarını gezdim, son derece antidemokratik, işte ayakkabılarını çıkarıp girdiğin...

Kadın Katılımcı devamla: Modernitenin getirdiği bir şey değil bu, bence oraya gitmeye gidiyorsam, okula gidiyorsam, okulda böyle bir ortama girmemem gerekir, bir müdürün odasına ayakkabımı çıkarıp girmek istemem.

Çocuklar böyle duruyor, övünülecek bir hareket değil, özenilecek bir şey de değil.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Aslında o zaman şöyle bir şeyi düşünmek mümkün, yani ayakkabı çıkarmak ya da başka bir şey ama en azından bu dünyanın ya da bizim dokunmadığımızı...

Kadın Katılımcı devamla: Japonya'da da ayakkabı çıkarılıyordu, başka ülkelerde de...

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Dokunmadığımız dünyalarda bizim aslında belki de çok yabancı gördüğümüz ama bizim pekâlâ kelimelerimiz ve dünyamız ya da pratiğimiz, teori değerinde pratikler var olabilir aslında ki oraya değebildiğimiz takdirde iyice, çok kusura bakmayın, sakın yanlış anlamayın, verdiğiniz örnekleri sadece somut olduğu için söylüyorum. Mesela ayakkabıları çıkartmayı kabul edebiliriz; ayakkabılarımızı çıkarttığımız için o eve girme imkânımız olacak, girdiğimiz anda orada o çocuğun boyun eğmemesinin dilini aynı zamanda sokmuş olacağız oraya. Mesela şöyle bir örnek daha vereyim, bu çok kişisel bir örnek, tabii bu genelleştirilemez. Ben gazetem.net'te yedi senedir falan yazıyorum, gerçi son birkaç aydır iyice yazamaz hale geldim, yani kişisel yazının kendisinin anlamını kaybetmesi gibi krizler yaşıyorum. Bir okur, bir arkadaş, bana mektuplar yazmaya başladı. İşte çok dindar birisi ve ailesini biraz anlatıyor "Bizim evde televizyon yoktur, sabah 05:00'te sabah ezanı ile kalkarız, akşam da yatsıdan sonra yatarız. En

fazla müzik olarak da ilahi falan gibi şeyler dinleriz, yani bizim modernlikle ilişkimiz budur.” Tabii çalışıyorlar sokakta falan karşılaşabiliriz ama en azından evde kurdukları düzen böyle. Bu bizim kafamızdaki tipik dindarlık, hatta yobazlık diye adlandırılabilir bir şey. Bu adam tabii her mektupta beni okuduğunu, severek okuduğunu, çok şey öğrendiğini falan bir şeyler anlatırken bir gün mektuplarından birinde şöyle bir örnek verdi, pardon bu adam bir de şu anda bürokrat, bir yerde çalışıyor ama yıllarca imamlık yapmış ve aslında kovulmuş sürekli. Tam tipik Laz özellikleri de gösteriyor, car car car konuşan, gittiği her yerde de hutbe-lerde falan da galiba sürmüşler onu oradan oraya. Neyse, söylediği şey şu: “Biz yıllarca Anadolu’da ‘Yedi tane Ermeni öldürmeden cennete gidemezsin’ lafı ile büyüdük. Benim için bugün Etyen Mahçupyan değme” özellikle Fethullahçılardan çok nefret ediyordu adam “en hacı, hoca, Erbakan bilmem ne takımından çok daha kıymetlidir, o benim için daha Müslümandır.” Ve Hrant Dink öldürüldükten sonra Birleşik Arap Emirlikleri gibi bir yere görevli olarak gitmişti, oradan yolladığı mektupta “Karımla konuştum” şöyle çöktük böyle mahvolduk falan “karıma dedim ‘Ne yapacağız biz şimdi.’ Karısı da buna “Ne yapacaksın? Döneceğiz memlekete, gerekirse sen de Hrant Dink gibi şehit olacaksın” diyor. Şimdi bakın ben bunu kaç kere okudum her seferinde tüylerim diken diken oluyor. Bu adamın dünyası bambaşka bir dünya, benim yaşadığım dünya ile alakası yok ama bu adam benim yazılarımın denk gelmesi vs. ben

adamdan; şimdi adam benden bir şey öğrendiğini söylüyor ama benim öğreneceğimin haddi hesabı yok o adamdan. Ben yazar, mazar, entel, mental bir adamım, işte anlatıyor ben onun dünyasına girdim, o benim dünyama girdi ya da vice versa, şimdi artık ben bu adamı hakikaten hâlâ farklıyız ama inanılmaz bir şeyi paylaşıyoruz. Bu adam kaç yılda bir İstanbul'a geldiği zaman konuşuyoruz, bir çay içiyoruz topu topu ama bir şekilde ruhlarımız iletişim halinde.

Bu adamın Hrant Dink konusunda sahip olduğu şey ve bunun gibi adamların olduğunu varsaydığımız zaman örneğin o cenazeye katılan 200 bin kişi ile kalamaz aslında çok daha kalabalık olur. Ve o 200 bin kişi bir müddet sonra ikinci senei devriyesinde bakalım bu sene ne olacak, işte tamam geldi yine 5-10 bin. Neyse, 200 bin kişi yoktu artık, çünkü biz ayrı dünyaların insanlarıyız. O ayrı dünyaların insanların değmesi için ne düşünebiliriz biz. O zaman solculuk demek Hrant'ın cenazesinde abi şöyle yani hakikaten kolay kolay yok olmayacak bir kitleye sahip olmak demek. Bu o adamın, benim dediğim adamın dâhil olması ile ancak olabilir ve o adam sonuç olarak ruhunda solcu, çünkü isyan ediyor ha bire her türlü iktidar diline isyan ediyor; Diyanet İşleri Başkanı'na, devletine, milliyetçiliğe, Fethullah'ına, o adam bizi nasıl duyacak? Galiba işte bir tür formülömsü şeylerden biri bu, belki de o adam beni nasıl duyacak değil, ben o adamı nasıl duyacağım, yani ben o pratiği nasıl duyacağım gibi bir şeye belki biraz daha kafamızı çatlatmamız gerekiyor.

Nazım Öztürk: Biz aynı şeyi Perpa'da yaşıyoruz. Perpa'da Saadet Partisi'nin ileri gelen bir vatandaşı var, bu adamı Perpa'da 20 yıllık diktatör yöneticilerin yerine, geçirdik. Geniş bir ittifak kurduk, yani CHP'liler var, Aleviler var, vs. var. Şu anda Güngören'de belediye başkan adayı Saadet Partisi'nden, aynı zamanda da esnaf Perpa'da. Birlikte davranıyoruz ve adam kendisi şu ifadeyi söylüyor, diyor ki "Bizim dünya görüşümüz aynı, bizim öbür dünya görüşümüz farklı" diyor.

Kırşehir'in bütçesi kadar bütçesi olan, o kadar nüfusu olan bir yer ama şimdi birtakım kendini solda niteleyen insanlarla pratikte yapacak ortak bir iş bulamayabiliyorsun ama bu adamla buluyorsun, mesela biz bu adamın sayesinde Elektrik Mühendisleri Odası ve Makine Mühendisleri Odası'na yönetimlerden yer aldık orada. Çok düşük, sembolik kiralarla iki odanın da temsilciliğini kurduk orada, ikisi de bugün faaliyette bulunuyor. Ne bileyim profesörler davet ediyoruz, salonlarını bize veriyorlar, orada kendi konularımızı tartışabiliyoruz, seminer yapabiliyoruz. Mesela bir-iki arkadaşımız geçen haftaki mitinge gitti, adam onlara özel teşekkür ediyor ve onları özel misafiri olarak yansıtıyor Perpa'da. Diyor ki "Şu, şu, şu arkadaşlar Perpa'dan geldiler, onur verdiler bize" diyor. Burada şöyle düşünmek lazım: ben Kanlı Pazar'ları da yaşadım, 15 yaşındaydım o zaman; birileri bu insanları örgütleyip solcuları tepelettirdiler. Herkesin kusuru var.

Hasan Kayım: Bayağı geç oldu, fazla konuşmayacağım, ben solun bir vicdan siyaseti yapmasını umuyorum, bunun altını dolduran bir yerden tabii. Hayatta olup bitenlere katılırsınız, eleştirirsiniz, bunlar değişen şeylerdir, işte Fethullah Gülen'i bilmek gerekir, illa benzemek ve taklit etmek gerekmez ama ne yaptığını bilmek gerekir. İşte bu Cephe Sol'u bilmek gerekir, ne yapıyor, işte Ergenekon'u bilmek gerekir, bilerek davranmak gerekir. Bütün bunlarda ben temel olarak, üst bir şey olarak vicdan siyasetini ele alan, akıl eden ve bunu inandığı için yapan gücün gelecek olduğuna inanıyorum.

Doç. Dr. Ferhat Kentel: Tuzla Tersanesi'nde olup biten ya da bilmem nerede, herhangi bir yerde, Tuzla kamuoyuna çok yansıdığı için onu örnek veriyorum. Aynı anda işte başka bir şeyin önüne geçebilmek, yani Tuzla'ya gidip işte "Ey patronlar, adisiniz" demek gerekirse "Ey sınıf kardeşim senle beraberiz" demek, gidip işte atıyorum Alevi mi, başörtülü mü, Ermeni mi, kimin haksızlığa uğradığını düşünüyorsak onun yanında durmak, hiç olmazsa yanında durmak, bazen o bile yetiyor.

Hasan Kayım: Ben vicdan hareketinin güçlü birkaç tane örneğini gördüm, benim mahallemde Alevilere, Ermenilere çok daha şey bakmayacak, yani bütünüyle hak veremeyecek insanı cenazede gördüm, merhabalaştım, niye geldin gibi değil de "Hayırdır, bir yere mi gidiyordun" falan, "Yok, cenazeye geldim" dedi. "Ya bir avuç gayri Müslim

var bu ülkede” dedi, “Günahdır, cenazeye sahip çıkalım” dedi, “Bari koruyamadık, cenazeye sahip çıkalım” dedi. Ne solcu bu insan, tanıyorum hâlâ da yaşıyor ve bunlar 15 kişi falandı, mahalleden birlikte gelmiş, vicdanen rahatsız olmuş “Aman gayri Müslimdir, cenazesi de fukara kalmasın, acımadı, korumadı, öldürdüler, hiç olmazsa cenazesi” diye gelmiş. Onun için vicdan hareketini yaratmak lazım.

Hüseyin Çakır: Ferhat hocaya ve sizlere katıldığının ve sorular ve katkı sunan görüşlerinizi paylaştığınız için teşekkürler. Evet, bence son; son falan derken önemli bir şeyle bitti.

Ferhat Kentel: Ben de çok teşekkürler.

www.kuyere1.org